

PK-2
5-246-03
285642

V.M. KARAZHE KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY

Б.

Сповідання.

Х.

Б-246,9-0.

Ганна Барвинокъ.

(О. М. Кулишева).

О П О В І Д А Н Н Я

зъ народнихъ устъ.

Зъ портретомъ авторки й зъ передмовою

Б. Гринченка.

ПРОЗВАННО
ЦНБ 1948 г.

У КЪИВИ, 1902.

Зъ друкарни Петра Барського, Крешатыкъ, № 40.

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА ХДУ
Inv. № 285642

58

2001 02

Дозволено цензурою. С.-Петербургъ, 10 Апрѣля 1902 года.

Що йе въ кнызи.

Бокы:

Ганна Барвинокъ. В. Гринченка. V

До Ганны Барвинокъ. П. Кулиша XXVII

1. Лыхо не безъ добра. 3

② Въ-осены лито 8

✓ 3. Жыдивський крипакъ 18

4. Зъ дорогы 31

✓ 5. Сыритський жалъ 44

⑥ Не було змалку,—не буде й до 'станку 61

7. Хатне лыхо 102

8. Нещаслыва доля 118

9. Нашъ дидъ и пипъ 130

10. Домонтаръ 135

11. Трудящий шукае доли, а доля трудящего 172

✓ ⑫ Чортъ у крипацтви 188

✓ 13. Вирна пара 200

14. Квиткы зъ сльозамы, сльозы зъ квиткамы 214

15. Перемогла 230

16. Жиноче бидуванне 263

17. Пъяныця 270

18. Молотныкы. 303

19. Половынщкы. 332

✓ ⑳ Русалка. 349

✓ 21. Треба набиггы тропы 402

22. Праправнучка Бабы Борця 417

23. Молодыча боротьба 433

IV

24. Забисована дивчына Настуся.	445
25. Короливына	469
26. Гречаныкы	486
27. Батькова помылка	509
28. Сумне подружже	516
29. Накрытка.	525
30. До иншой ходыть	534

Ганна Барвинокъ.

Року 1860-го въ альманаси „Хата“ вперше видруковано пидъ двома оповиданнямы пидписы „Ганна Барвинокъ.“ Сымъ псевдонимомъ ¹⁾ пидпысалася О. М. Кулишева, жинка пысьменныка П. О. Кулиша и сама талановыта пысьменныця. Олександра Кулишева народылася 23-го квітня р. 1828-го въ Чернигивщини, пидъ Борзною, на хутори Мотронивци,—тамъ, де вона й доси живе. Хутирь сей осадывъ батько ии Михайло Билозерський середъ старого гаю. Се була предкивщына його жинкы Мотроны,—тымъ и хутирь, на честь ий, названо Мотронивкою.

Дивчыну въ семъи дуже любылы змалку—и батькы, и браты та сестры.

Батько ии хочъ и вчывся у кыивській духовній академіи, але чытавъ залюбки Вольтера и своею освітою й розумомъ стоявъ выще за тодишнє малоосвичене борзенське панство. Винъ бувъ повитовымъ комысаремъ и шляхетськымъ маршаломъ. Олександрына маты, дочка козацького сотника,

¹⁾ Вона мала ще й другый: А. Нечуй-Витеръ. — За видомосты жыттьєсписи мушу дякуваты самій высокоповажній пысьменныци; трохы користувався такожъ и зъ коротенького жыттьєпису ии, друкованого въ „Исторіи литературы“ проф. О. Огоновського.

була людина серця м'якого, поетичного, розуму доброго, а надъ усе премудра господыня. Найлюбише читала романы Вальтеръ-Скотта въ переклади зъ французької мовы, цикавилася й новымъ українськимъ письменствомъ, що ледви народжувалося ще тоди.

У сем'ї въ Билозерськихъ не далеко видійшли видъ простолюдности мовою й звичаями. Сама Мотрона Билозерська любила рідну мову, кохалася у старосвітськихъ писняхъ та народнихъ переказахъ зъ тьми звичаями, що йеднали давнихъ українськихъ панивъ зъ мужыками. Черезъ те, ще змалечку, панна Билозерська разъ-у-разъ чула зъ материнныхъ устъ народни українськи писни й казки. Видъ матери, мовъ спадщиною, видибрала Ганна Барвинокъ снагу до такої розмовы зъ простолюддемъ, що середъ його хвалять її за се такъ: „Слово мовъ тобі зъ устъ виймає.“

Дивчати було п'ять рокивъ, якъ зустріло її горе: вмеръ укоханий батько, що надъ усихъ дітей найбільше її любивъ. Пишовшы замижъ чотыринадцятьохъ рокивъ, Олександрына мати зосталася теперъ удовою зъ шістьма сынамы й трьома дочкамы (одна вже пишла замижъ). Треба було дбати про те, щобъ усихъ до розуму подоводыти.

Спершу Олександра Билозерська вчылася дома, Читання й писання навчылася въ слугы-крипака. Теперъ треба було дбати про дальшу освіту, и мати мусыла одвезти її, шестилитку, зъ середущою сестрою Надією до своєї приятелькы, до вдовы-полковныци Ольги Козакової въ її сільський „пансіонъ“ (въ с. Кропивному, Прылуцького повіту, въ Полтавщини). Сама пани Козакова вчылась у такъ званому „Смольному монастири“. Вона мала одну дочку й не хотила за очы її видаваты до науки, то вчыла дома, а щобъ дочки охвитнише, прийняла ще дев'ятьохъ панночокъ, яко товаришокъ їй до науки й до дытячої забавы.

Про сю пани згадує Олександра Кулишева зъ великою пошаною й любовью, а про її побутъ—якъ про щось величье, панське. Жыты її тамъ було дуже гарно. Учено ихъ, якъ звичайно по тодишніхъ „пансіонахъ“, французької й немецької мовы, спиваты, граты на фортеп'яно й танцюваты. Учыла Козакова сама, а за для немецької мовы, музыкы й танцівъ прыйиздылы вчытели. Шановна пысателька згадує, що її виддано до пансіону бильше на те, щобъ сестра не нудьгувала, и вчылася вона мало, бо й мала ще була.

Хочъ пани Козакова й була зразкомъ доброго панського звичаю по всьому повиту, та любила українськы писни й почитувала залюбки Котляревського, Артемівського-Гулака, ба й вирши В. Забины, сусиды й родыча Билозерськихъ—тильки въ своїй хати, а не пры панночкахъ. А панночки пидслухалы, та Надія Билозерська й почала розмовляты по вкраїнському. Дочулася пани Козакова, и дарма, що мала прыхильність до вкраїнської поезіи, а такы заборонила панночкамъ розмовляты *по мужычому*, та й почепыла Билозерській на пыю дочечку зъ напысомъ: „Pour avoir parler russe. ¹⁾

Одначе не довелось сестрамъ довго заживаты гарного жыття й науки у Козаковои, бо ся пани несподивано вмерла, и на 13-му році Олександра повернулася додому. Трошки побула вона въ „пансіони“ Принцлейна въ Конотопи, та

¹⁾ Нема чого дивуватися сій суперечности у вчинкахъ: хоча въ ридному слови була прыпада й солодошы за для тихъ, хто не втративъ смаку до його, та въ тодишнього панного панства, що ажъ надто хотило показаты себе не тымъ, чымъ було, все жъ се була *мужыча* мова. Ще й доси можно зустріты чымало навить такъ званихъ украинофилизъ, що хочъ и панують українське пысьменство (часомъ и самы пысьменныкамы бувають), та до дитей не озвуться й словомъ риднымъ.

його скасовано; трохи повчилась у нимкени—вчительки, що взяла її мати до себе додому; але вся освіта скинчилась, якъ дівчини бувъ чотирнадцятий рікъ.

Змалечку ще панночка була вельми охоча до господарства, а теперъ зовсімъ до його прихилилась, пособляючи матери. По всякъ часъ маючи дило зъ народомъ, могла панночка Билозерська добре вивчыты жытте нашего селянина; тоди,—якъ каже одышъ її біографъ,—„здобула вона собі скарбы простолюдного побуту, що розсыпани такъ щедро въ її оповиданняхъ на здобычъ и самій етнографіи“. Але того часу вона, звісно, и въ голову собі не клала, щобъ стала колысь письменницею.

Господарство, читанье, спивъ (вона дуже любила спивати), сильськи знайомосты та часомъ який провинціальный балъ, на який вона їздила зъ старою сестрою,—таке було жытте.

Видминилося воно влитку, здається 1843-го року, якъ прийихавъ у гостину до Мотронивки братъ Василь (потимъ редакторъ „Основы“) зъ своимъ товаришемъ.

Сей товаришъ бувъ П. Кулишъ.

Знайомосты Кулишевой зъ Билозерськыма до одружиння було три роки. Винъ часто до ихъ їздивъ и мавъ у ихъ окрему навіть за для себе свитлицю, щобъ могты тамъ и писаты.

Панни Олександри було тоди ще тильки п'ятнадцять рокивъ, и Кулишъ, здається, бильше накывавъ окомъ на її старшу на два роки сестру, хочъ про жытокъ имъ обомъ напысавъ исторію Украины та змалювавъ дев'ять портретивъ гетьманивъ.

Тымъ часомъ старша сестра пишла замижъ, а менша, хочъ мало про що зъ Кулишемъ розмовляла (здався винъ

ій за для того занадто высокымъ), зацікавила його своїми
лыстами до брата Василя,—сїй дававъ ихъ читати Кули-
шеви. Одначе мати не схотїла виддати дочку за його, бо
не мавъ доброї посады. Винъ поїхавъ, але за рикъ вер-
нувся зъ Істербургу, и тоди мати згодилась. Се було по
дорозї за кордонъ, 1847-го року. Винчанне видбулося 22
сїчня р. 1847-го въ с. Оленівцї (биля Мотронівкї). Бо-
ирыномъ бувъ Тарасъ Шевченко, и довго, кажуть, беригъ
винъ тую квитку, що припинылыла йому молода. Якъ мо-
лоди вернулись одъ виїца на хутирь, то Шевченко приви-
тавъ молоду словами зъ народньої колядки:

— Чы ты царивна, чы королевна?

Молодий одповивъ, жартуючы:

— На чужый коровай очей не порывай да собі дбай!

Шаслыва пара выїхала зъ Васылемъ Билозерськымъ до
Варшавы, щобъ звидты простуваты за кордонъ: туды посы-
лала Кулиша „Академія наукъ“.

Але се бувъ страшний 1847-й рикъ...

Тутъ нема потреби оповидати исторію Кырыло-Мето-
діївського братства,—про неи широко оповидано въ жытєс-
писахъ Кулиша, Костомарова, Шевченка та въ инныхъ пи-
санняхъ.¹⁾

Кулиша арештовано въ Варшави и повезено до Істер-
бургу. Пани Кулишеву нахыляно йихаты додому, давано

¹⁾ Дивысь: Петровъ, Очерки исторіи украинской литературы XIX
ст., и крытыку на сю кныгу проф. Дашкевича въ „Отчетъ о 29 при-
сужденїи наградъ гр. Уварова“;—Огоновскый, Исторія литературы
(роздїлы про Костомарова, Кулиша й Шевченка);—Пыпинъ, Исторія
славянскихъ литературъ;—Конисскій, Жизнь украинскаго поэта Т. Г.
Шевченко;—Русскій архивъ 1892, № 7, ст. 334—359;—Пыпинъ, Исторія
русской этнографіи, т. III, та инш.

навить скарбови грошы на се, але вона пойихала туды, куды повезено їи чоловіка...

Пробувшы въ Петербурзи тяжкый часть, помы видбувалося слидство и чоловікь сыдивъ у тюрми, Олександра Кулишева выихала вкупи зъ имъ до Тулы, бо туды Кулиша було выслано.

Зъ того часу їи жыттенясь сплитається зъ жыттенясьомъ П. О. Кулиша.

Мы то бачымо їи, зъ имъ укупи, въ Петербурзи чы за кордономъ, то прымушують їи недостаткы лышатыся самій на хутори й господарюваты, помы Кулишъ допевняється въ Петербурзи або въ Москви заробитку. И господарскый хыстъ добре ставъ имъ обомъ у прыгоди пидъ часть грошовои скурты й недостаткы, якъ у Кулиша не було заробитку, и имъ доводылося жыты зъ шматочка земли.

Вернувшыся року 1883-го зо Львова, Кулишы оселылися въ Мотронивци. Въ свой самотыни, скрашаючы жытте одне одному, вони обое працювали за для украинского пысьменства: за сей часть склала Ганна Барвинокъ бильшу частыну своихъ оповиданнйвъ, хочъ и мусыла, якъ и завсигды, дужче дбаты про господарство, ніжъ про пысанне, бо зъ того вони жылы...

Тяжка втрата того, хто стався Олександри Кулишевий найвышымъ идеаломъ людны, хочъ и страшно вразыла їи, та не вбыла въ їй ни живого почування, ни сылы. Помынувъ часть, и вона знову вернулаь до пысьменства и заходылась зъ велькою энергією выдаваты творы свого чоловіка,—кныжка за кныжкою йде зъ пидъ їи рукъ...

Въ передмови до надрукованыхъ въ альманаси „Хата“ першыхъ оповиданнйвъ Ганны Барвинокъ: „Лыхо не безъ

добра“ та „Въ осени лито“ Кулишъ оповидає, якъ вони постали. Авторка чула розмовы селянъ и селянокъ та й позаписувала ихъ. Сама Ганна Барвинокъ каже, що П. Кулишъ прохавъ її й навчавъ записувати те, що бачить кругъ себе.

Такимъ побытомъ Ганна Барвинокъ своїми оповиданнями дає намъ записы про справдеєнни подїи зъ народнього жыття, яки їй довелось бачити.

Чи можно жъ имъ у всьому виры доимати?

Кожна людина подїи жыттьови приймає й выясняє собі по своєму. На одно въ неї око їє, а на друге нема: одно помитыла, а другого не здолає завважыти. Кожный те, що передъ имъ діється, бачить зъ *свого* погляду, и приймає бачене тилькы зъ *свого* погляду, не видаючи того, що инши люде бачылы зъ иншого мисця. А инший може на такому недоброму мисци стоить, або такъ йому погано дывытись, що йому й мало й кепськє выдко. А не знаючи того недобаченого, часто можна зовсимъ неправдыво выясныти й добачене, да такъ и людянь податы. Здобувшы тилькы *свою* частку подїи и перетворывши її въ своїй голови, людина перекazuje потимъ людянь не те, що справди було, а те, що сотворылось у неї въ голови зъ поводу баченого й чутого, подає щось уже по своєму перетворене (не объективный фактъ, й субъективный твирь). И се навить тоди, колы хоче нибы то фотографувати дійстність. Що жъ до списування зъ народнього жыття, то тутъ ще й инши труднаці додаються. „Не всяке зъ пысьменныхъ“,—каже П. Кулишъ,—„выбере до дружньої розмовы красомовну просту людину, не всяке й до себе прывабыть по братерськи, бо до того потрібни не ласкави словця, не гроны або подарунки“—до того треба,—се вже я скажу,—такого вже хысту та

вмиливосты. У Ганны Барвинокъ, на щасте, йе й хысть и вмиливистъ, тымъ и маемо ии оповидання.

„Ще жъ сього мало“,—каже дали Кулишъ,—„треба ще вмиты выбрать, щò запысаты зъ якихъ ричей, а щò й одкынуты. Не коженъ бо зъ сихъ красомовныхъ простыхъ людей слово до слова, якъ чысте золото до золота, сыпле. Треба зробиты гарный выбиръ, тогли й буде пшеця безъ половы й куколю.“ ¹⁾ А выбиръ знову ричъ така, щò якъ до чоловіка: одынъ се визме, а другый покыне.

Отожъ навить и въ оповиданняхъ, щò мають буты запысомъ справди баченого й чутого, не може не буты багато субъективного, авторського. Въ Ганны Барвинокъ такого субъективного менше, нижъ у инныхъ письменникывъ. Намагаючыся малюваты цилкомъ обьективно, вона часомъ шкодыть навить артыстичній выроблености твору, подаючы намъ трохи не стенографични запысы зъ розмовъ своихъ сільськихъ знайомыхъ. То жъ, маючы на бачности, яко коррективъ, усе, про щò попередю згадувано, можно оповидання Ганны Барвинокъ студіюваты яко вельмы коштовный и правдивый матеріалъ за для характерыстыкы нашего народнього жыття. А надто, якъ згадаемо, щò авторка прыдывлялася до сього жыття й малювала його рокивъ изъ сорокъ: почавшы ще за крипацтва та ажъ до сього часу.

Щò жъ саме малює Ганна Барвинокъ, яки подіи подале вона зъ жыття до нашої ввагы, до нашего радиння, чы сумування? Вона не малює шырокихъ громадськихъ рухивъ, палкыхъ выбухивъ народнього почування,—вона здебильшого говорить намъ про *семью, про семейове жыття*.

¹⁾ „Хата“, 94.

А въ жытти семейовому вона такожъ наибильшу свою увагу кладе на *жытте жиноче*, на жиноче горюванне, показуючы намъ разъ-у-разъ пекучи сльозы жиночи, що зридка тилькы, на недовгу хвиلىну, высыхають за для короткого псалывого усмиху.

Яко жинка, вона може лишче сягати въ глыбню жиночої души. Якъ чытаешъ си прости оповидання про жиноче горе одно за однимъ, то не можешъ не подумати: скільки працовитосты, терплячосты, сылы, энергii заховано въ сій простій неосвиченій жинци! Робота зъ ранку й до вечора, зъ початку жыття й до кинця, робота, часомъ, середъ голоду й холоду, середъ штурханнивъ одъ свекрухы, одъ хазяивъ, одъ п'яного чоловика! Прочытайте „П'яныцю“.

„Бъе винъ мене, абы я озвалась, що людє роботы на-неслы,—може бъ винъ що вробивъ. Колы не кулакомъ, то словомъ прыснопыть. Никого и соромытсь: насъ двое. Шо дня вже за мене береться... Бъе и п'є до загыну... Колы яка копійка йому трапытсь,—винъ у тій беседи ии й поса-дыть... Сыдыть у шынку, не йде до мене. Позычу, було, грѣшей, та й оддамъ своїмы .. Було, кажу: Слухай, Грыцю: якъ ты пусто йдешъ, то й я пусто пиду. Винъ мене коромыс-ломъ якъ опереже!.. А я другою дивчыною ходыла... Усе, що мала, позаставляла та попродала... Заходывся: моя хата! та ще затiявъ ии продаваты. Я пишла до громады просыты, щобъ оборонылы, а послаи й до судли. Ну, вже винъ мене колинчывъ, колинчывъ писля сього!..“

И такъ усе жытте, уси дни въ жытти! Видъ такого жыття тикають, вишаються, топлятсь! А вона жъ вытерпила се жытте, подоводыла до розуму дитей, надбала въ скрыню дочкамъ. Та й його, п'яныцю-ледашыцю, годує. Скільки на се треба сылы й энергii!

Або отъ тая молодыця, що оповидає про свою боротьбу, про „молодичу боротьбу“. Сырота вильна пишла за крипака, и за те прозвано їи „панською помийницею“. Шасте розбыто зъ початку: укохани чоловікъ и двое дитей помрлы. Виддала титка за другого, не пытаючысь,—пхыць за першого! Своєи хаты нема, живуть у сусидахъ. А отъ ихъ багатство: „у синяхъ стоить кишъ изъ борошномъ, на горыщи два винкы пьбули, рукавць пшона; гарбузы пидъ поломъ у хати, у торбоччи губъ трохы сухыхъ та й симня трохы на коржы баба-сповытуха дала окукамъ.“ Замисто стола—скрыня... Сковороды не було, дакъ подарувавъ „уюшкы“ паньчъ Коровай: вушко видбылы, то й сковорода. Що дня въ тяжкій роботы, а ледви wystачає заробитку, щобъ не ходыты голодными та роздягнеными. Мабуть у такому пекельному жытти засныдила, цвиллю зацвила душа й розумъ у сієи молодыци? А отъ що вона каже: „Я зъ долею, та й зъ людмы, боролась та нибы й гирку долю поборола й людський недорозумъ.“ Такъ не озывається прыгнечена й пивмертва душа, таке може говорыты тилькы душа жыва, энергычна. И справди не вбылы їи вси лыха та зла, щоденный клопоть за шматокъ хлеба не задавывъ роботы їи розуму. У неї свій поглядъ на те, якъ треба жыты, якъ поводитыся зъ людмы, якъ выкохуваты диты,—у неї справжня теорія выховання дитей, и вона свидомо й уперто додержує їи.

Чытайте „Короливщину“, „Не було змалку не буде й до 'ставку“, „Лыхо не безъ добра“, „Въ осены лито“—скризъ жинка наша вражає своєю энергією й сылою души. Чытаешъ, наприкладъ, „Лыхо не безъ добра“,—исторію тяжкой праці й неволи сыритської,—и дывуєшся, вкупи зъ Кулишемъ, яку „тыху, ясную душу вынесла зъ-пидъ чужой кормыгы“ героиня оповидання! А „Не було змалку, не буде

й до 'станку" або „Перемогла"—се поэмы про жиночу енергію, непохитність та вирність своїй мети! Жинкы зь такымы вдачами стають героинями—тамъ, де йе місце геройству...

Таки жинкы повинни быты розумни. И справди, въ оповиданняхъ Ганны Барвинокъ жинка наша дуже розумна, зь великымъ поэтычнымъ почуваннемъ. Се заразъ видно й зь мовы: дотепной, образной, выразной. Якъ шо вона молода й весела—у неї такъ и сыпляться искры дотепу—отъ якъ у Параскы Духанівны („Хатне лихо"); колы вона поважна, якъ отъ Харытына („Перемогла"), або героиня „Молодычої боротьбы," то зь її устъ чуешъ добру, розумну науку. Вона знае про впливъ на людей словесныхъ творивъ и вживас того впливу за для своєї меты. Героиню „Королівщины" страшно зраджено, и вона живе зь байстрамъ у хрещеного батька, а той докоряе їй. Вона миркуе: „Хыба жъ воно (дытына) не Божый твиръ?... Та щобъ доняты якъ небудь хрещеного мого,—а винъ бувъ собі побожний, шо й казаты!—отъ я, *щобъ його навести на праведнишу думку*, взяла й зложыла тыхцёмъ писню про таку жъ, якъ и я, нещаслыву людыну, про Уляну Сотныківну," (що втопыла свою дытыну-безбатченка).

Заспывала вона.

— Що се за писня? Чы не про Уляну Сотныківну се вже проложено?—обиззався старый зь нехтуваннемъ.

— А вже жъ,—кажу.—Бачте? Я не пійшла робомъ Улянынымъ, а дытыну выкохала, яко—мовляете—„душу живу". (А винъ, царство йому небесне, було, й зь Библии святої мени почытуе).

Отъ и годи зь того часу мени прыжитнымъ дорикаты."

Здається, що слухаешъ зовсимъ интеллигентну людыну. Тилькы якъ згадаешъ наши народни жиночи писни, повни благородства й интеллигентности въ почуванні, та дога-

даешся, шо авторкы ихъ не *могли* бѣ ихъ скласты, якъ бы самы не малы почуття тіей интеллигентности й благородства, то тоди поймешъ виры, шо се говорять „проста мужычка.“

Ся наша мужычка хочъ и побывається середъ недостаткывъ, середъ тяжкыхъ обставынъ малокультурного жыття, але видъ неи завсигды віе поэзією. Праця й писня не розлучаються въ неи николы. И навить щоденна мова въ неи здебильшого така образна, така поэтычна, шо непомитно стається писнею.

„Идешъ на музыкы та, вернувшись, якъ почнешъ плакаты, въ сыру землю бытысь!... Люде веселяться, долю мають, а мы робымо й годымо, та намъ и свить, здається, не свитыть. Дивчата, якъ ти бжилкы, гудуть, бо въ ихъ думокъ веселыхъ багато, надіи та й надіи... Якъ та веселка цвитами процвітає... А намъ и вбираться не вильно. Дарма, шо въ скрини якъ налыто, земли важко, а мы въ старому йдемо, мовъ зъ довгою рукою старци пидъ церкву,—йдемо дивытысь на людей, якъ вони веселяться“ ¹⁾...

А отъ якъ говорять безшасна „русалка“, Олена Дидусивна:

„Охъ, та й тяжко жъ мени спомынаты про мое шасте, панієчко моя! Мабуть чы не важче, нижъ про нешасте. Бо въ нешасте сама я вбрела и вплыла, ниhto не пидмывавъ мене, а шасте втекло хутко, мовъ та пташка, шо крылечками стрепенула, въ темни лугы полынула. Слухайте жъ бо такы, не роните доброи слёзы, не вважайте на мене, шо я, дурна, плачу...“

Ше трохы-небагато—и си слова стануть писнею...

Высока й чыста поэзія йеднається зъ благородствомъ души, и се благородство, шо завсигды жыве въ кращыхъ

¹⁾ „Квиткы зъ слёзамаы, слёзы зъ квиткамы.“

жиночыхъ душахъ нашего народу, дозволяе неосвиченій, „пеккультурній“, якъ кажуть про такыхъ, жинци сказаты цилкомъ *свидомо* слова: „Честь мылііша жызни.“ („Квиткы зъ слёзама, слёзы зъ квиткама“).

Яке жъ жытте въ семѣи нашої жинкы, и якъ вона на його дывытсья?

Тутъ поэзія й проза такъ щиро поедналыся одно зъ однимъ, що часомъ не можна показаты, де кинчається одна, де починається друга. Чы йе що прозаичнише, якъ одружинне героини „Лыхо не безъ добра?“ Вона свого чоловіка до заручинъ николи не бачыла, пишла мовчкы, зъ прымусу, а винъ—„бачывъ,—каже,—на поли, якъ жала; въяже добре; а тутъ люде нараялы женытсья... я й оженився“. (Оженився черезъ те, що добре въяже. И жытте въ ихъ таке просте, буденне. Отъ якъ вона сама оповидае:

„Гомонить винъ до мене, а я усе мовчу. Воно помижъ народомъ пленталось, да й бачыло доволи, дакъ и говорить до мене, а я усе соромляюсь, усе мовчу. Я й роблю, да мовчу: и соромно воно мени, и страшно и що воно, и якъ його!..

Було, чоловікъ устане да й будыть мене: „Шійды,—каже,—Галочко, подій коривку.“

А я кажу: „Да я вже подоила.“

Або: „Ты бъ пополола бурячки, Галочко.“

А я вже й повиполювала. Я все, все зроблю, да тилькы не гомоню,—соромляюсь.

Оце вже навпосля, якъ познайомылыся, то ще було й його вчу якъ косыты: „Оттакъ,—кажу,—оттакъ!“ Винъ бувъ убогий собі сирота, усе ходывъ по наймахъ у чумакахъ да въ чабанахъ, дакъ не доводылось йому косыты.

Богъ йому спомигъ—винъ собі й хату розгорювавъ и люде його не цуралысь. Було, попрыходять зовыци, су-

сиде, да посадають—балакають, то я й обизвусь; а то соромляюся. Ото вони й почнуть: „Да вона въ тебе скоро вмере: бачъ, яка хыстка.“

— Ни,—каже,—мы ии будемо жалуваты, то вона й буде въ насъ жыты“.

Эге, въ сій буденний розмови чуты подыхъ поезіи? Оттымъ то й дороги намъ таки оповидання: не важко змалюваты поэтычно кыпуче почуванне палке, або красу надзвычайну,—важко *буденщину поэтизувати*.

Та вже жъ и не всимъ такъ нещасливо складається часть кохання, часть одружіння. Въ такихъ оповиданняхъ Ганны Барвинокъ, якъ отъ „Хатне лыхо“, „Вирна пара“ бачымо малюночки иншого кохання й одружіння. У багатыхъ духовно дивчатъ се почуванне вырастае осейно-пышнымъ, буйно-запашнымъ квитомъ. Героини оповиданнivy: „Не було змалку, не буде й до 'станку“, „Перемогла“, „Русалка“ виддають йому всю силу своєї истоты, закрашають його всими квитками своєї поэтычної души, и помы живутъ, поты всимъ своимъ жыттемъ спивають хвальный гимнь могучому болисно-солодкому почуванню...

Перше оповиданне належыть до найкращыхъ у нашої авторкы; дуже гарна й „Русалка“, де змалювано чаривный образъ нижней поэтычної дивчыны, ии доли й нещасливого й великодушного кохання. Тутъ почуванне выходься зъ такою великою сылою, що катастрофа стае неминуемою.

Подужано врешти вси перешкоды, зъєдналася пара. Яке жъ у неї жытте?

Усяке буває. Буває гарне, закрашене (навить середъ горя й убогства) одсвитомъ вышого сяева—отъ якъ у „Перемогла“ або въ „Не було змалку, не буде й до 'станку“, або навить и въ „Молодычій боротьби“; буває темне, тяжке,

зъ бійкою та зъ лайкою, якъ у нещасливыхъ героинь „Хатнього лыха“, „Жиночого бидування“, чы „Пъяныця“. Звычайно жинка терпыть тяжко, хоча часомъ терпыть и чоловікъ черезъ жинку—чы черезъ те, що недотепна господиня („Вирна пара“, „Молотныкы“), чы черезъ те, що невірна („Половынщыкъ“).

Неоднакови погляды були на подружжє середъ народу зъ початку шестидесятыхъ и въ кинци восьмидесятыхъ роковъ минулого вику. Сильскый дидъ розмовляє зъ попомъ та й згадує, якъ винъ живъ изъ своєю старою, що одно на одного й разу не сказали *ты*:

— И вы такы, шануючы васъ та й Бога, батюшечко, жалуйте свою стару и не кажить на іи *ты*. („Нашъ дидъ и пипъ“).

А сьогочасній Хвастыкъ, нахваляючысь быты жинку, каже: „Такъ шкура на тоби и запыпытъ! Ты моя: я тебе закупаъ за тры копійкы ще у твоєи матери“. („Пъяныця“).

Було й у старовину тяжко жинци. Параска Духанивна дуже образылася на свого хворого й запального чоловіка, що той, вернувшись пры людяхъ додому, не поздоровкався зъ нею, налаявъ да ще й пугою за нею по дорози, якъ на отару, ляснувъ.

„У насъ, бачте,—выясняє оповидачка,—дома безъ людей хочъ вязы зверны. Жинка—якъ та голубка: хочъ и тяжко наругу терпыты, а на самоти все знесе видъ любого чоловіка, покирна буде; а пры людяхъ—и не посварысь.“ („Хатне лыхо“).

Теперь сього нема. Въ оповиданняхъ у Ганны Барвинокъ культурнисть нашого народу не пишла напередъ, а подалась назадъ: Хвастыкъ („Пъяныця“) не соромыться прылюдно ганьбыты й катуваты свою жинку,—мы вже бачылы,

яке їй життє було. Обурюється жінка проты такого права чоловікового надъ нею:

„На що Богъ давъ такий законъ крипкий? И роду й прароду закажу, щобъ не ходылы замижъ“.

Але и тоди, въ старовину, и теперъ одно вражєє въ нашій жинци: се вельчєзна, безмирна сыла всепрощення. Хочъ якъ знущається чоловікъ изъ Параскы („Хатне лихо“¹⁾) та зъ Стехы („П'яныця“), але николи не здолюють подужаты сієи сылы. Исторія Стехы—се исторія прощення.

Воно стає саможертвою тамъ, де справа зачинає диты. Диты, якъ що ихъ багато, хочъ и тяжка ричъ, та завсигды мыла нашій матери. Нема такихъ сливъ ласкавыхъ, такого пестування нижнього, що його не добрала бъ вона до любовної дытны. За для дитєй вона готова видбувати—якъ отъ Стеха—всяке лихо, всяке мордуваннє... Та се ричъ занадто видома, щобъ ище я наводывъ прыклады зъ оповиданнивъ нашої авторкы. Але не можу обмынути, не зазначивши, надзвычайно людяного погляду жинокъ зъ оповиданнивъ Ганны Барвинокъ на покытокъ та байстрятъ. „Хыба жъ воно не Божый твиръ?“ каже героиня „Короливицны“ про байстри, сама не знаючи, до якого високого й широкого погляду на життє пидноситься вона сією думкою. А Стехаматы—якъ їй тяжко було, що дочка винокъ утратыла, що дивуючы дытну появляє! А все жъ вона каже:

„Я ии уже й не турбую, моси бидной Катруси, щобъ уже благополучно знайшла.“

Може хто докорыть Ганну Барвинокъ, що занадто вона идеализує нашихъ сільськихъ жинокъ. Але разъ, що поручъ зъ гарными малює Ганна Барвинокъ и поганныхъ—

¹⁾ Здається, що въ сьому, хочъ и гарному частками оповиданни, божевиљство героини й кинєць не досыть умотывовано.

отъ якъ Онылчыну матирь („Вирна пара“), „половнщыкову“ жинку, невестку въ „Лыхо не бсзъ добра“ та иншыхъ. Та й найкращи зъ ихъ не мынулы того, що немынуче тамъ, де вони жывуть: розумна й поэтычна героиня „Короливищны“ вирыть у видьомъ, а энергична, вирна Харытына („Перемогла“) певна, що шынкарь може чарами прымусыты й чоловика ходыты до шынку. Взагали треба сказаты, що сямйове жытте малое Ганна Барвинокъ сумнымы хварбама (чоловикъ бѣе жинку, невестка знущається зъ сыроты, сынъ зводить руку на батька, выганяють матирь и т. и.), а неосвиченисть и некультурнисть народня разъ-у-разъ уражають не тилькы въ отыхъ вируванняхъ, а й у сумнишыхъ ще подіяхъ, якъ отъ, наприкладъ, що знахари поламали ногу прекрасній дучисю й тиломъ дивчины Насти („Квиткы зъ слёзамы“), або занастылы люде жытте такій поэтычній квитци, якъ Оленика—тилькы черезъ те, що вона имъ здавалась русалкою („Русалка“).

А друге: йе правда и въ тому, що каже Ганна Барвинокъ, и въ тому, що подають авторы, яки чорнишымы хварбама малують нашу жинку, а колы та правда зъ сиею не однакова, дакъ се тилькы черезъ те, що коженъ малювавъ зъ *своею* пункту: не однакови пункты,—не однакове й выдко. А розумный хай складае докучы та мырьт промижъ себе тїи неоднакови малювання зъ усякыхъ бокивъ, то може й вытворыть зъ ихъ соби правдые розуминне про ричъ. Зъ бильшымъ правомъ можна було бѣ докорыты Г. Барвинокъ за ясни хварбы въ якихъ иншыхъ випадкахъ—дыв., напр., *Сырительскый жалъ* (перша редакція „Короливищны“), де занадто зъидеализовано жытте крепакивъ у панивъ, або дешо въ новищыхъ й оповиданняхъ.

Облышывшы те до розгляду кому иншому, хочу сказаты ще про дви-тры речы. Осъ „Въ осени лите“: старый

удивець оповидає, якъ винъ удруге одруживсь. Винъ дуже любивъ свою першу жинку, то його „смертельна нудьга брала послѣ покійной“. А тутъ бабы: „Шукай, Иване, соби пары. Не довикуєшъ ты такъ вику. Се въ тебе мабуть така натура, що самотою тобі не прожити.“ И справди, въ його така натура. Винъ зустривъ соби пару—Ольгу вдову. Зъ великимъ артызмомъ и правдою малое авторка почуванне закоханого старого селянина: „Чого жъ се воно мени такъ? Увесь той сумъ мовъ чарамы одвело мени. И на вози мени не сидѣться... лучше бъ я пишовъ помижъ нывамы по обмижкахъ, слухавъ бы, якъ жыто шумѣть, играє колосомъ. Що вже тамъ ни говорыть небижъ, я його не слухаю,—у мене въ очу жыта, жыта хвылясти... Таке мени прывиджується, що Богъ його знає й що, а самъ такій чогось добрый-добрый зробився! И хочу здержатись, та не выныюсь.

— Оттамъ,—кажу,—небоже, въ тебе хливецъ зовсимъ свитѣться, а въ мене два возы лозы zostалося одъ весны. Прийидешъ, такъ заберешъ.

И самъ не стямивсь, якъ выхопылось сєе слово.

— О, спасыби жъ вамъ,—каже,—дядечку!

Говорыть, а я вже його й не слухаю да ише думаю: „Жыве коло мене убога вдова, розгорыла соби мазанку зъ весны. Треба їй послаты мирочокъ зо двѣ жытця на новосилле та цямрынку въ колодизъ їй упустыты. У неи тилькы хата нова, а хазайства нїякого... здається, й курка не ходыть; а города того крыхта, що ни за що й рукъ зачепыты старостю. Ише жъ, думаю, треба й старця Божого, Архыпа, запомогты... Думаю, а вона мени, оця Ольга, зъ передъ очей не сходитъ...“

Здоровымъ молодымъ жыттемъ віє видъ сього осиннього лита.

Гарне оповидання „Половинчикъ“—чоловикъ нещасливый черезъ невірну жінку. Та авторка до свого героя Харченка притуляє видому казку про те, якъ чоловіка внесено въ кули соломы въ хату тоди, якъ його жінка гуляла тамъ зъ иншимъ, якъ чоловікъ вискочивъ и побивъ ихъ и т. и. Въ творови си вси події стають частиною цилкомъ реального оповидання. Ся казка належить до циклу оповиданнівъ про невірну жінку, сюжетъ сей мандрює по всякихъ народахъ: йє винъ у москаливъ, полякивъ, французивъ, италіянцивъ, грекивъ, стривається въ Месопотаміи, въ Индіи и т. и.¹⁾ Черезъ те дуже чудно читати, якъ реальний половинчикъ Харченко оповидає майорши, що винъ ніби то ходивъ до моря, сидивъ у кули соломы и т. и.

Зовсімъ не идиллією подыхає видъ *Жидивського крипака*—оповидання на цилкомъ соціалну тему. Похмура по-стать панського й жидивського крипака Остапа така выразна, що стоить передъ нами мовъ жива...

Уважне око знайде по оповиданняхъ нашої авторки скрізь розкидани дуже коштовни рысы нашого народнього жыття, иноди дуже оригинални. Наведу одынъ прикладъ. Въ оповиданні „Короливица“ авторка занотувала цікаву народню рысу: *родовою гордостю*. Досягши самостайного жыття, геронія починає збирати до купы *короливицину*, спадщину батьківську (їи батько майстеръ на призвище бувъ Король): „Де шо було дидивське-короливське, що прашовавъ-робивъ мій панотєць, повызнаходила: въ кого дныще, въ кого столыкъ, чы ослиныкъ, у кого божныкъ, чы мотовыло, або во-

¹⁾ Дыв. Cosquin, Contes populaires de Lorraine, I, 229; II, 329—332;—Сумцовъ, Разысканія въ области анекдотич. литературы, 70—83, та ин.

зочокъ,—я все повыминовала то за пшоно труджене, то видиряду, то поможу конопель типаты або мочыты, щобъ королевське добро, дорога мени королевщина не, ростикалась.

Люде, було, й кажуть: „На що вона оне робыть? Хай бы вѣнсьи була дочка, а то хлопцеви! винѣ и самъ же майстерный; а то своє замозолене носыть людямъ да те паличке збирає“.

А я довго въ панивѣ жыла, то й уважала, що вони що-небудь старе материнське або бабине люблять и храниць...“

Що ся рыса не йе одначе позычною въ панивѣ, видко зъ другого оповидання Ганны Барвинокъ „Правнучка бабы Борця“, де молодыця пишається своимъ родомъ и сылжеться додержаты його повагы.

Одни оповидання Ганны Барвинокъ оброблени бильшѣ артыстычно, бильше вони цили и сюжетомъ, и доборомъ деталивъ—се тоди якъ авторка видкыда все зайве, що не належыть до сюжету („Черемогла“, „Не було змалку, не буде й до 'станку“, „Русалка“), въ иншихъ же багато одхыляння на бикъ, розмовъ зовсимъ не належныхъ до темы, якъ отъ, наприкладъ въ „Праправнучки бабы Борця“, або въ „Молодчий боротьби“, найбильше въ першій: треба доброи увагы, щобъ не впусьты ниточку оповиди. Прыдывывшысь уважнише, бачышъ, що саме такъ и оповидаютъ на сели, що се за малымъ не стенографичный, вельмы правдивый, записъ; але саме черезъ те, що се *записъ*, се не йе творчисть. Взагали, не додержуючы концепції, шкодыть авторка своимъ творамъ.

Що до образивъ, колориту, то вони скризь вельмы народни, реальни, правдиви, а стиль и мова въ высокій мири народни й гарни. Сьому пособляе й форма, яку здебильшого вживае авторка, даючы слово самому народови.

Чытаючы їи оповидання, доходишъ часомъ до иллюзіи: мовъ не чытаешъ, а справди чуетъ усихъ тихъ дивчатъ, молодыцъ и чоловикивъ, справди ихъ передъ себе бачышъ. Черезъ се кращи їи оповидання належать и до кращыхъ зразкивъ украинського пысьменства ¹⁾.

Б. Гринченко.

¹⁾ Килькы сливъ про те, якъ я впорядкувавъ сей томъ. Въ йому мистяться оповидання попереду друковани й нови. Зъ попереду друкованого дешо йде безъ одминъ, а инше (*Жидиовський крипакъ*, *Зъ дорони*, *Нещаслива доля*, *Половинницкѣ*, *Молотныкы*, *Русалка*) подається теперь у новій форми, значно видминеній. Оповидання я намагався поставляты порядкомъ хронологичнымъ.

До Ганны Фарвинокъ ¹⁾.

I.

Якъ на тихій зори у досвита прошнусь,
То заразь думкою по всихъ свитахъ шыряю,
И кгеніямъ добра всесвитнього молюсь,
Що нашимъ душамъ путь показують до раю.
Тоди я першъ тебе, Кохана, спогадаю,
Що слизьмы иноди солодкымы заллюсь
Надъ вымысломъ твоимъ, нижнімъ и поэтычнымъ,
Одрады джереломъ живымъ и виковичнымъ.

II.

О, ни! зъ тобою мы, Пречыста, не помремъ:
Зоставимъ дви души у любій Матерызни.
Свитытымуть воны спарованымъ огнемъ
Народу темному, безбатченку въ Отчизни.
У ридній мови насъ поставлять у главызни;
Мы зъ кожнымъ народамъ потомкивъ оживемъ
И безъ кинця добро, всього дорожче,—волю,
Зъ нымъ розсиватымемъ по предкивському полю.

¹⁾ Си виршы подано до друку яко поэтычну передмову П. О. Кулиша, напысану до оповиданнявъ його дружныны. *Ред.*

XXVIII

III.

Мы не „ножи на нимъ посиємъ обоюдни,“
Дракона пам'ятку зубатого страшну,
Посиємъ правду въ цій пустини многолюдній
И серця й розуму, сусидамъ приязну.
На споминъ про свою криваву давнину,
Що списомъ и мечемъ творыла судъ безсудный,
Поставимо помнѣкъ труда нерукотворный,
Поэзіи новий источникъ животворный.

IV.

Нехай изъ його п'ють уси земни язъки
Та згадують, яка була колысь орда,
Що зъ краю ридного зробыла поле дыке
Видъ моря по сами московськи города.
Не вернеться до насъ вовикы та беда,
Бо серденько твое, нижнє, святе, велике,
Поставило въ своїмъ потомстві вични мурѣ,
Охрану спильной науки и культуры.

V.

Такъ, мы на те у нашъ убогый мъръ прийшли,
Щобъ мову зъ мивъ людськихъ, скаличену, забвенну,
Зъ народныхъ устъ узять и въ перло возвесты:
Нехай живе й двите вона про всю Вселенну
И розивъє колысь ту силу сокровенну,
Що на той свить занисъ видъ насъ, Бояне, ты!
Потомкы древнього Славянського Народу,
За слова стоимо и розуму свободу.

П. О. Кулишъ.

Дыхо не безъ добра.

Якъ ишла я замижъ, дакъ своего жениха й не бачыла. Я осталась пъяты годъ одъ матеры, да ше було въ мене дви сестры да братъ жонатый; у його мы й жылы. Невистка намы орудовала. Никого мы не знали, никуды не ходылы. Хто ходыть, тому якъ у себе въ осели, а я було боюсь и за тынъ выиты: неволя була; тильки по воду до колодизя ходыла.

Отъ одынъ разъ, якось такъ лучылось, у сусидстви весилле було. Я й пишла. Якъ бижыть невестчынъ хлопця:—Иды додому!

Я заразъ и йду. Звисно, не ридна маты клыче. Идемо, ажъ бачу—недалеко видъ хаты ходыть шкапа. Я пытаю хлопця:—Чыя то шкапа? де вона взялася?

Бо до насъ нихто никола не ходывъ,—такихъ злючыхъ собакъ держала невихна,—и мы никого не проводылы, то й людей не бачылы.

— А то,—каже,—хтось до насъ прыйихавъ.

Прыйшлы въ хату, ажъ дывлюсь—такого багато людей! ну, сказано—багато. Да все локшу крышать. Ажъ тутъ невестка мени назустрічъ:

— Одягайся: пидешъ винчатись.

Якъ мени сказано *одягайся*, такъ я й отетерила и отерпла: ходоу по хати, ничого передъ собою й не бачу: завертись-завертилось у голови... Я ничого не знаю. Ну, и на весилле прохала—якъ деревъяна була. Сказано—не знаю.

Мене одяглы; хусткы подавалы, а рушныкивъ и не давалы. Повелы до церкви, на винсець постановылы—я не бачу, не чую. Схаменулась тоди, якъ уже опынылась у хати, сама соби зъ дружыною. Весилле вже, бачте, закинчалы, и лавкы послаи прыданокъ треба було змываты, то-що. Гомонить винъ до мене, а я—усе мовчу. Воно помижъ народомъ пленталось, да й бачыло доволи, дакъ и говорять до мене, а я усё соромляюсь, усё мовчу. Я й роблю, да мовчу: и соромно мени, и страшно, и що воно, и якъ його!

Мени всего тилькы було шиснадцять годъ, а робыты я все вмію: навчыла невестка, рано встаючы, що ще й на зорю не займається, да пизно лягаючы. Отсе було вона выспыться, бо ляже ранше за насъ, а мы робымо—рукы й ногы не вгавають; а послаи встане, да ище струнчить:—Да вы таки, да сяки, да гладки!—А сама якъ бочка! Якъ иде по хати, то тилькы гупъ, гупъ! такъ и перекидається зъ боку на бикъ. А я така, що тилькы снасть моя була, да й годи. Такъ за день наробышся, що було невихна изводитьь уставать овсчокъ доиты. Да докоряе:—Да вы робыты не хочете! да повыпирала бъ я васъ за старцивъ, абы вы мого хлиба дурно не илы да на очахъ у мене якъ бильма не стремилы! Да вы мени здоровья збавылы, якъ я коло васъ побываюся!

Оце, було колы не зъ добра, а зъ лыхой годины заведешъ писню, то заразъ и репетуе:—Не квылы! геть изъ осели!

И теперь якъ згадаю, якъ оттыи золотыи года уплылы, що зъ дивчатамы не гуляла й не спивала! Да оце почую,

що йдуть поузъ двиръ спиваючы, повбирани, позаквичувани,—выбижу на подвиръе, прымила бѣ—Господы що робыла! такъ бы й поленула! Да вже минулося—не вернеться: диты плачуть!

Оце жѣ, кажу вамѣ, було чоловікѣ устане, да й будуть мене:—Пиды,—каже,—Галочко, подій коривку.

А я кажу:—Да я вже й подоила.

Або:—Ты бѣ пополола бурячки, Галочко.

А я вже й повиполювала. Я все, все зроблю, да тильки не гомоню—соромляюсь.

Оце вже навпосля, якъ познакомылся, то ще було й його вчу, якъ косыты. — Оттакъ,—кажу,—оттакъ! — Винъ бувъ убогий соби сырота, усе ходывъ по наймахъ, у чумакахъ да въ чабанахъ, дакъ не доводилось йому косыты.

Богъ йому спомигъ—винъ соби й хату розгорювавъ, и люде його не цуралысь. Було попрыходять зовыци, сусиде, да посадають—балакають, то й я обизвусь; а то соромляюсь. Ото воны и почнуть:—Да вона въ тебе скоро вмере. Бачъ, яка хыстка!

— Ни,—каже,—мы ии будемо жалуваты, дакъ вона й буде въ насъ жыты.

Було почнуть уговорюваты, щобъ я балакала, дакъ що жѣ? ну, сказано—соромно.

Роспытують було його люде, якъ винъ зо мною спизнався.

— Бачывъ,—каже,—на поли, якъ жала; вѣяже добре; а тутъ люде нараялы женытысь; я й оженився.

Воно то добре, кажутъ, до готовои колоды огонь пидкладаты, а я ввійшла въ хату, такъ пустою пахло; аничогисинького не було. Якъ бы въ його стара маты, то все бѣ не те... Намы орудувалы чужи люде,—попрывыкалы мы дило робыты! Бувало, якъ прыиде оце невестчынъ батько, да й

почне вычитуваты мойму братови и намъ (се ще, якъ я замижъ не йшла).—Вы,—каже,—глядить мени, не зайжте моєи дытны: вона одна, а васъ четверо—усяке по слову. Бачъ, якъ измарнила!—А вона така, якъ кадовбъ. А братъ мовчыть, бо насъ трое сырить на його рукахъ. А той багатый дуже.

Отъ же теперъ воно намъ и здалося. Якъ стали робыты, якъ стали, дакъ и розжылыся. Теперъ я вже двадцять литъ замужемъ и не бидна головочка. Дай, Боже, щобъ и моимъ дитямъ такъ! Диткы зобути, зодягнени, мы хлеба не просымъ, сама я не роблю: у мене своихъ робитныкивъ тры, да четвертого наймаемъ. Чоловикъ мій да дви дочки, да наймытъ. Колы йе яка думка, дакъ те, що чоловикови помочы немас. Осъ йе хлопъятко, такъ бачте—малес; ще й не говорыть. А все знае. Ходыты ще не вміе, а до помыйныцы якъ дочапається, дакъ такъ и выхлопоще всю. Оце, якъ тебе укалялы! О, мій пострыбунчыкъ! мій коко-тень маленькый!

Я все дома: не хожу на роботу, диткы дрибненьки—треба його доглядиты, обшыты й наварыты. Я теперъ живу такъ, що й... Сама собі господиня! що схотила, те й зробыла,—усе гарно. Де сила, де поставыла, не оглядаюся—нихто мени не указъ.

Слава Богу, повыпирала насъ изъ двора невестка: такъ що мы й не знали, колы и якъ вона тии переговоры вела. Мы повыходили замижъ—у насъ йе й кусокъ хлеба, и скотынка. Чоловики насъ шанують, ничымъ не зобиждають. Сказано—лыхо не безъ добра. Ну, що якъ бы ій оце почавъ вычитуваты, якъ вона знущалася надъ нами? Да вже вона дожилась и такъ. Братъ умеръ, вона попродала грунты да попроминювала: усе розерылось, усе марне пійшло, бо

робитныкивъ повыпыхала. Теперъ и хата ии дывыться яось сторчъ.

Було, якъ вышле насъ четверо жаты, да ще два наймыты, дакъ живо ныву знесемо, такъ усю й устелемо снопамы! Серпы тилькы чышъ-чышъ-чышъ!... такъ и крешуть, мовъ блискавця, або якъ сонце грае. Ажъ завидують було люде. Дакъ добре було жыты. А теперъ, якъ робитныкивъ-дармоидивъ не стало, дакъ и йисты ничего. Диты ии покидали, одно тилькы невеличке зъ нею живе, да й то каличка. Убожество такє! И миста того не познаемо вже, де жылы колысь: усе розплылось!... Якъ дбаешъ, такъ и маешъ; якъ робышъ, такъ и хедышъ. Богъ не скиренъ, да влученъ.

Чы чуєте, цуценя дявольтъ и мовъ щось гейкає? Бижы, доню: батько йиде, гостынця зъ ярмарку везе! Одчынняйте, диткы, ворота, а я кынусь боржій обидаты готуваты...

1857.

Въ-осены лито.

Мени бѣ то вже, здавалось, нібы й ніяково молодого подружжя шукаты, що й волосъ у мене вже срибломъ пролыскується, и симъя, слава Богу, въ мене не мала. Зъ первую жинкою прожывъ я такы, хвалыты Господа, гарно. Дитокъ позгодовувалы и худобы придбалы. На все село старый Кавунъ хазяинъ. Двома плугамы орю; хлибець одъ лита до лита молочу. И хаты въ мене, якъ бачыте, нови, простори. Въ Кыи-ви образы покунывъ хороши. Люде мене багатыремъ по всихъ селакъ славлять.—Що йому, багатыреви такому? яка йому журба? Старина дочка на пори, двое хлопщивъ пидпарубочыхъ да наймытивъ двое,—чого йому въ свити журытись?

А то, знаете, сумный було хожу я, якъ умерла моя Настя небога. То родычки мени й переказують: оттакъ люде плещуть, мовлявъ. Эге, добре чуже лыхо миряты,—змирай свой своє!...

Отто вмерла моя перва жинка Настя,—дай, Боже, ий царство небесне! Я ще послужывъ громади зъ пивъ року... Я, бачте, бувъ сотськымъ. Ось моя й грамота. Се мени дала

громада. «Ты въ насть, Иване, бувъ радителемъ,—мы тоби похвалу напысалы». Такъ я ѳи оправывъ пидъ скло—нехай же буде пам'ять—и высьть у мене въ свитлыци.

Де вже було мени служыты? Не то громадського, и своего дила головою не подужаю. Нудьга мене бере—до земли ныкну. Оце жъ, думаю, старьи года мене крушать: не пиддаюсь, знаете, журби. Покинувъ сотныкуваты, та ѳи думаю:—Радитыму вже тилькы дитямъ.—Козацтво скільки мене ни прохало, скільки могорычу того мени не ставылы... ну, ѳи я имъ поставлю, а служыты бильше не схотивъ. Думка така: пожыву зъ дитымы, то подужшаю: не признаюсь и самъ соби, що червакъ серце точыть. Давъ ладъ дома... Старша дочка въ мене, хвалыты Бога, дивка моторна,—якъ маты малымъ дитямъ; ище не охмається ѳи замижъ.—Я,—каже,—татусю, погуляю въ тебѣ; надивуюсь и накруасуюсь.

А мени свить не мылый—про те мовчу ѳи. Сумно мени самому вѣкъ кинчаты. Диты—чужа корысть, а найбильшъ того дочки. Хто сыву голову мою на останци вѣку мого догляне? Хто у недужи прыпаде, такъ якъ вирне подружке? И диты мене не тишять! Думавъ, вони мене розважять—ни! Нема моєи голубкы Насти! Добра була людина, хай вона нашимъ дитямъ сныться!

Зробывъ соби труну у клуни, що ѳи диты не знали. Пиду було, ляжу въ труну, та ѳи замру, хочъ бы ѳи поховалы.

Диты було пытають:—Де вы, тату, булы? мы на васъ гукалы.

— Спавъ,—кажу,—на ожереди.

Така смертельна нудьга брала послѣ покойной Насти,—хай ѳи земля перомъ! Я ѳи знаю, що грихъ мени такъ убыва-
тысь; та що жъ, колы старистъ иде, а я одынъ!

Журюся... А тутъ бабы, то диды, наше шановне козацтво, зійшлись якось святкамы, выпиты по чарци й побалакаты... Кывають головою, що зо мною сталося! Пидкосыло мене, якъ косою; змарнивъ и посывивъ—чого бь здається? Дывуються, що въ мене всього доволи, а самъ хожу, наче чоловіка згубивъ, або-що. А котори розумнійши, рають мени:—Шукай, Иване, соби пары. Не довикуешъ ты такъ вику. Се въ тебе, мабуть, така натура, що самотою тобі не прожиты.

А бабы мени ще більшого жалю завдають:—Що то вмираты не хотила твоя Настя! Що то їй добре було за тобою! Повна чаша въ господи, ласкаве слово одъ чоловіка, кругомъ диточкы, якъ винокъ, и повага жъ яка одъ усихъ!—Колы бь,—каже,—мій викъ ишовъ не впередъ, а назадъ! Мени теперь саме на веселу жызнь засвितылось: слугы въ мене свои—диткы ридненьки; и слугы вирныи, и порада й потиха.

Розжалобылы мене такымы ричамаы: усе наше жытте любе-хороше якъ на папери списалы.

Одна баба родычка каже:—Одружысь, Иване, беры Пастухивну—заможня!... ажъ скрыня трищять, вона тилькы не признається...

— Отъ,—кажу,—хай мене Господь боронить! Я ии зъ-молоду знавъ: така скнара! А мени на вищо те добро? У мене всього доволи: буде й дитямъ, и мени.

— Ну, такъ Петренкову Зиньку. Що за хороша дивчына—сказаты!

— Богъ зъ вами! що оне вы торочыте! Оце бь то я' старъ чоловікъ, занастывъ молодой викъ дивочый! Мени якъ бы таку, не дуже й молоду: ище лучше, якъ бы вдову, хочъ и вбогу, дарма, та щобъ була звычайна, по-

важала людей и гриха боялась... А то, що мени взяти мордовану?... Щобъ ище—крый Господы—на старистъ и свою честь искаляты? У мене жъ дочка на видданни; у мене сыны парубьята! Годи, годи!—кажу.—Не одружуся, и не турбуйте мене. Якъ згадаю свою покійну Настю, хай їй легенько лежаты, такъ ни одна не пидходить у насъ у сели.

Бабамъ тильки натякны, то що-дня бигатымуть: и та бъ пишла, и друга. А що люблять весилля!... Я все село свое перебравъ соби въ голови,—ни одна не прыпадае до серця.

Такъ и поришывъ — не шукаты вже пары... Та оце на Маковія бувъ у Крутыхъ Байракахъ ярмарокъ. Я на перепутти, йидучы черезъ Вербовци, завернувъ до свого небожа. Тамъ нашъ бжолыныкъ укупи стоить, такъ за однимъ заходомъ, думаю соби, навидаюсь. Те да се, слово за слово, почалы радытысь, щобъ укупи йихаты ярмаркуваты. Поеднались; я своихъ воливъ у його покынувъ, а на небожовому вози мы вдвохъ и пойихалы. Говорымо йидучы; я й сумую, що старистъ безъ подружжя трудна й гирка. Диткы молодны граються, всяки соби забавкы та жарты выгадують, а я, старый, выйду одынокый, сяду на прызби, зхылюся—ни зъ кымъ слова мени сказаты. Диткы жъ колысь розйидуться: хлопьята вже кваплятыся чумакуваты, а зъ дивчатъ яка корысть? Розберуть по чужыхъ дворахъ; а я одынъ сумоватому...

Такъ то журюсь соби. Небижъ и напынувся: женюсь, дядьку, да й женюсь!

— Нема,—кажу,—пары мени пристойной. У насъ и во вьсому сели нема такой, щобъ уподобавъ.

— Та чого жъ вамъ у своєму женитись? Я вамъ знайду таку пристойну пару, дядьку. Та вы, мени здається, не разъ у насъ іі й бачылы. Ольгою звать.

— Хыба жъ—кажу,—Ольга вдова?

А я бачывъ іі въ небожа, якъ вона вбывалась за своимъ чоловікомъ: іі чоловіка взяли у москалі.

— А вже жъ удова! Прийшла оце бумага зъ полку, що чоловікъ іі померъ. А що то за молодыця, дядьку! Хороша, хочъ воды зъ лыця напийся, а тиха, а роботяща—сказаты!

Справди вона мени й тоди ще въ око впала, що яке-то молоде й хороше, та нещасливє!

— Ось зайидьмо,—каже,—буцимъ, воды напытысь мымо-йиздомъ, до тои вдовыци. Вона живе на рижку, коло царыны. Та я тамъ свій и мишокъ визьму: вона до себе забрала зъ пшономъ, якъ товкла въ насъ просо за од-сынъ.

Отъ и двинулы, та й зайшлы до неи, до оіеи моеи вже теперь Ольгы. Чы думавъ я, побачывшы іі в-перше, що колысь вона мени дружыною буде? Зайшлы, а воно со-би, одыноке, мстуньтыся по подвиръю. Мы на неи почалы гукаты:—Молодыце, молодыце! ось ходить сюды!

Прыбигло воно, таке ченурне, краска такъ и горыть на шокяхъ. Уклоньлося намъ, и пытає:—Чого бажаєте, дядьку?

А мене наче огнемъ у сердце проняло видъ іі голосу.

Я—мовъ бы то воды напытысь, а небижъ—за мишкомъ. Забрали й пойихалы.

Шо жъ? цилу дорогу мыгтыть мени въ очу, якъ сонце! Само соби сыритствує... Таке молоде, таке звычайне, таке трудяще! Да такъ чогось, ажъ боюсь, щобъ не поспы-

тавъ мене небижъ, якъ вона мени здалася. А винъ якъ на те жъ:—А що, дядьку, вподобалы? Гарна вдова?

Я ажъ затряся...

— Молодця,—кажу,—не вроку їй, гарна! Да що жъ? не мени старому зъ нею паруваться.

А въ голови изновъ своє... А якъ уклонилось! а якъ, ухопившы коромысло, кинулось за свиженъкою водою до колодизя! а якъ, идучы до насъ, сорочку осмыкало, бо пидтыкане було и рукавчата закачани були. Отто поралось коло чогось! Та яке жъ соромляже, Боже! А якъ, подаючи воду, сказало:—Будьте здорови, пившы!—наче справди поздоровнавъ, ажъ на серци полегшало видъ того слова тыхого.

Чого жъ се воно мени такъ?... Увесъ той сумъ мовъ чарамы одвело мени. И на вози мени не сидѣться... лучше бъ я пишовъ помижъ нывамы, по обмижкахъ, слухавъ бы, якъ жыто шумить, играе колосомъ. Що вже тамъ ни говорить небижъ, я його не слухаю,—у мене въ очу жыта, жыта хвелясти... Таке мени прывиджується, що Богъ його знае й що, а самъ такий чогось добрый-добрый зробився! И хочу здержатись, та не впынюсь.

— Оттамъ,—кажу,—небоже, въ тебе хливець зовсимъ свитыться; а въ мене, два возы лозы зосталось одъ весны; прыйидешь, такъ заберешъ.

И самъ не стямывсь, якъ выхопилось сее слово.

— О, спасыби жъ вамъ,—каже,—дядечку! А я бидкаюсь, де його мени взяти! Болото сю зиму не замерзало, дакъ я й не вывизъ соби, а на зиму ничымъ хлива захыстыты.

Говорить, а я вже його й не слухаю, да ище думаю: Жыве коло мене убога вдова, розгорыла соби мазанку зъ

весны. Треба їй послаты мирочокъ зо дви жытця на новосилле та цямрынку въ колодизь їй упустыты. У неї тилькы хата нова, а хазяйства нїякого... здається, й курка не ходыть; а города того крыхта, що ни за шо й рукъ зачепыты старостю. Ише жъ,—думаю,—треба й старця Божого, Архыпа, запомогты. Стриха въ його добре попрогнывала и мехомъ пообростала: треба заладнаты. Пошлю наймытомъ визъ очерету, нехай полагодыть; та борошення и конопельокъ,—думаю,—можна прыложыты: винъ усе плете на мырь вирьовкы.

Думаю, а вона мени, оци Ольга, зъ-передъ очей не зходыть. Такъ мени ажъ нибы моторошно... а бильшь усього, що тутъ небижъ. Чому я самъ не пойхавъ?... А послї взявъ, та й прылигъ на вози.—Шось мене,—кажу,—клонныть на сонъ... спочыну трохи.—А я, абы винъ на мене не дывывся; а въ голови усе свое.

—Боже мій!—думаю,—чы не оце жъ моя пара? У себе въ сели не вподобавъ, а тутъ въ убогїй хатыни, середъ степу, на рижечку, якъ на прыпичку, хатыночка прыткнулась. Що сужено, то не розгужено....—Ни,—думаю—дурныця въ голову зализла! Я жъ уже перебравъ усихъ у сели зъ бабами, и зарикъ положывъ не женытысь.

А послї зновъ, якъ згадаю яке воно чепурне, та яке жъ звичайне, якъ прывитало насъ, та ще молодее, хочъ куды хореше! и гиркои выпыло у короткий викъ доволи!... Ось, мабуть, чы не тры годы вдовуе, всяке обиждае, корыть, а воно й не змагнеться. И не попустыло жъ себе якъ-небудь: нигде слова про його негожого не чути. Тилькы кажуть: роботяща и богобоязлива. Посправляло соби всього удовуючы; такъ окукобылось, мовъ та горлычка... Не пры достатку, а все до ладу; не прогуляло, не пропыло зъ парубками, зъ москалями, якъ други, зостав-

шысь, не то удовамы, а скоро тилькы чоловікы чубы покыдали...

Повертаючысь изъ ярмарку, уже й не мынувъ ии. Ввійшовъ у хату, а воно, якъ квитка, сидыть и щось тамъ соби корпысае. Такъ соби, въ запащани, въ сорочеччи и въ очипку: звисно дома.

— Здорова була, молодыце!

Якъ схопыться жъ воно зъ лавкы, ажъ затрусилось... Хата була настижъ, такъ я и ввійшовъ зтыха.

— Будьте здорови, дядьку.

— Помогай би,—кажу.

— Спасыби вамъ!—Изновъ уклонилося, та чогось ажъ зачервонилось... ажъ жахтыть...

Я взявъ ии за руку.—Ольго,—кажу,—моя кралечко! чы хочешъ ты мени, старому, дружыною буты, старый викъ мій заквитчаты?

А вона, моя горлычка, якъ заплаче!

— Я,—каже,—сырота, дядьку!—А само трусыться.

Въ мене ажъ серце заболило. Я ии прыгорнувъ до себе, та й кажу:—Будешъ, Ольго, мою вирною дружыною, моею дытыною? Будешъ?

А воно:—Колы,—каже,—ласка ваша.

— Колы жъ посылаты до тебе старостивъ?

Отъ вона вже тоди й сказала. Я й пишовъ боржій изъ хаты доганяты небожа, бо винъ пойихавъ соби тюпки, а я нарочыто до хаты пишовъ навпрестень, щобъ його послы переняты.

Отъ прости наши люде кажутъ, та правду щыру, шо по-надоби, то найдешъ и въ кадоби. Суженои конемъ не обийдешъ.

Догнавъ небожа, зайихавъ до його, забравъ свою паровыцю, та й пойихавъ додому, а послы вже вкупи зъ

старостамы пойихалы до неи, зъ хлибомъ, зъ силлю, на розглядныны, бұчимъ мени тее треба, а я—абы законъ сполныты. Що жъ вы думаете? Само соби робыло, а ще не тилькы прогόδувалось, одяглось, обулось,—и въ закроми ще найшлы симъ мирокъ жыта хорошого, сухого, гречкы тры миркы, проса дви миркы, ище жъ було и непомолочене жыто. И всего потрошку—и конопель, и полотенка, и сорочечкы, повымережувани усе ризною мережкой (сокотухы наны до всего подоглежувалысь).

Оттаке то воно въ мене! Удовою було, злається, тры годы, а червоного очипка не надило *). Такее соромляже и таке любе, звычайне. Мовчкы соби побывалось, мовчкы у Бога доли просыло. Що то мусыло лыха перетерпны самою! Ие въ неи й братъ жонатый; живъ поручъ изъ нею. Такъ шо жъ? у брата—своя симъя... Сказано: братъ, та не батько, сестра, та не маты. Було въ брата й воливъ не попросыть зораты польце; чужы люде ий зорють и засіють, а воно вже людымъ одробляе. Такъ теперъ же вже вона въ мене, слава Богу, господыня не вроку! Одынацятеро дитей моихъ на тій половыни живутъ. Старша дочка порядкуе и малымъ ладъ дае. У мене, спасыби Богу, два наймыты и наймычка, свои женци: дви старшыи дочкы да ихъ трое. Ольга ихъ тилькы жаты споряжае, а сама вже не хыляється. Ие кому робыты! Хай одпочыне: виць одынъ, другого не буде. Мы вже тилькы порядокъ даемо зъ нею въ хазяйствы. Спорядымо дви паровыци, накладемо всего доброго, та й рушай зъ Богомъ на ныву. Мы, старыи, тилькы пойидемо поле зажаты—молодижъ заохотыты.

*) Удова, якъ бажае вдруге одружытысь, надивае червоный очипокъ у празныкъ и въ булень.

Станемъ удвохъ, по постати прійдемо, нажнемъ у-двохъ
снопокъ, поблагословимо своихъ робитныкивъ, та й до-
дому зъ снопомъ-первачкомъ. Такъ годъ у-годъ и живе-
мо, хвалыты Господа! А оше вже Ольга моя й дытну
соби надумала. Такъ то пославъ мени Господь въ-осены
лито!

1857.

Пидъ Лубнямы.

Жыдивськый Крипакъ.

Урывокъ зъ подорожя.

оштаръ нашъ бувъ злощый на жыдивъ и лаявъ ихъ неспадно: Худобы не годують и зовсимъ не жалують! бый, жены, та й тилькы! имъ абы бильше зарòбку,—и видпочынку нема!... О, якъ бы мене настановылы *оттымъ*! Я бъ на одній гиллоци всихъ жыдивъ перевишавъ!

Си слова, выречени такъ просто, нибы про негоду, давалы намъ чуты, що знаходымся въ околыци славного въ писняхъ и безславного въ звычайныхъ спомынкахъ гайдамацтва.

Бувъ сей погонєць взорємъ дыкои красы. Руди вуса стырчалы, якъ у кота; давно не голене сывувате пидбориддя здавалось йижакомъ. Очи позападады и блыщалы въ западынахъ искрамы. Шапка въ його була „бырка, зверху дирка, околыци дастъ Бигъ...“ Тилькы почула бъ така людына козацькый-гайдамацькый поклыкъ, дакъ не було бъ його злоще слово марнымъ гукомъ. Що зустринеться зъ жыдивськымы будкамы,—а вони разъ-по-разъ намъ стричалысь,—роздратованный такъ и заверещать:

— Звертай, псяюхо! звертай, жыдова проклята! а то голы поздїймаю!

Витеръ урывавъ багачько ричей його, торохтючы колеса глушылы ихъ, а то бѣ вернувъ намъ образъ Хмельнышыны передъ ризаныною, що такъ їи вславлено въ лирныкївъ та въ кобзаривъ. Такого ненавидныка жыдивського помижъ поштарямы мени ще не доводилось бачыты. Винъ и своихъ коней лаявъ жыдовою: „Жыдова, не встоишь!... засапалась, жыдова!... кываешъ головою, жыдова!...“—А далїй:—„О, якъ бы я бувъ произджающымъ! я запригъ бы жыда вомисто худобы, дай поганявъ бы шилу верству!... Ни! (поправляючысь, подумавшы) не верству, а пѣять верстовъ, щобъ знавъ, якъ мучыты худобу!“

Дыко й сумно намъ було въ дорози. Ще дыкше и сумнише було ночлигуваты. Жыдивський ненавидныкъ прокувавъ намъ жыдивську корчемну гостыну. Було се пизно восены, въ заморозкы. Доихалы до ричкы—нема перевозу. Мусылы тулытысь на згирѣи въ корчми, и що то була за корчма! Такихъ, мабуть, и не побачышь ужє теперенькы. Дїялось бо се ще за крипантва, якъ жыдъ обдыравъ и пана й мужыка, и самъ носивъ образъ обидранця зъ усїєю своєю худобою. Чого воно такъ було—не мое дило мизкуваты. Мое дило бувальщину згадуваты.

Стояла та корчмарака ветха, вузька й довга. Отъ и все, що я побачыла смеркомъ. Увиходымо—крыша по всїихъ закуткахъ драна, глына по стинахъ давно облупылась, стырчало саме клынцования. Покры мїй товарышь оглядавъ покони, де намъ прытулытысь на ничѣ, я зосталась у брыччи. Дывлюсь, иде згорблений дидусь и пре на соби два мишкы, а за нымъ хлопецъ вельку вѣязку сина. Тяжко було биднымъ иты проты витру.

Пытаю въ хлопця:—Що се дидусь несе пидъ таку негоду?

— Полову на продажъ,—видказавъ хлопець нехотя.

— Гукны йому, що нема перевозу.

Хлопець мовчки кырнувъ головою.

— Гукны бо!—кажу,—а то винъ даремно зійде зъ такои слызької горы.

Мовчить.

— Гукны йому, кажу тобі, що нема перевозу.

А снігъ такъ и порошить у лице! витерь ажъ духъ зпирає.

— Ище жъ и назадъ йому доведеться вертатись. Гукай!

— Оце жъ!

— Да що 'ще ты сердыця на його, чы що?

— Ни за що мени сердытысь. Самъ побачыть, що нема произду, дакъ и вернеться.

— Та подумай, якъ бы оце ты самъ зиходывъ изъ горы?

— И я бъ такъ зробывъ: пишовъ бы, побачывъ, що нема перевозу, та й вернувся бъ.

Се була байдужнисть крипацька. Люде живутъ не своею волею, не своимъ разумомъ, не своимъ сердцемъ. Такъ я миркувала собі, а тымъ часомъ товаришъ огледивъ у корчми хатыну про наше ночлигування. Вона була въ ладу изъ нашимъ жыдоненавидныкомъ, и зъ биднымъ дидусемъ, и зъ байдужнымъ хлопцемъ.

Хата про насъ у жыда—рандара була така холодна, хочъ вовкы гоны, викна повыбывани... Коминъ и грубка—се были чорни вырла въ печищи; двое дверей пощилиныхъ погрызеныхъ, одни двери въ жывидвську комору. Тамъ за для жывидвської цикавосты попродавбувано диркы у пъядь. Дме въ ти диркы страшный витерь, а ще й гиршъ витру проймають мене жывидвськи очи, и ничымъ ни позапынаты

дирокъ, ни позатыкаты. Ничымъ и дверей зашепнуты чы засунуты, а синешныхъ незмога й видчыныты. Витеръ дмѣ зъ ныхъ у коминъ и выганяе вкупи зъ дымомъ искры въ хату. Мени ввуджалось шось чортивське, пекельне. Не хата й не хливъ, а холодна й дымувата кузня! Стини тонки, скризь на тебе дме. А ни прытулочка. Стъовжечка у мойому капори ходыла ходора 'д витру, хляпала мене по лыщю. Мебели ани же! Насылу выпрохала дзыглыкъ и два ослинычкы; стиль стоявъ мовъ непрыкаяный на трюхъ ногахъ. Оттакъ переночуй ниченьку!

Посуды не дають, бо въ ныхъ усе кашырне. Не прыторкайтесь до жыдовъ, самаряне. Ни позычыты, ни купыты ниде й ни ръ кого.

А тутъ ише й зайшовъ шабашъ. Голодувалы мы страшенне и чай пылы безъ усякого смаку, одворочало. Жыдъ разъ по разъ убигавъ зыркнуты, чы не вжывасмо мы чого трафного на його гыдкому прыбори до гыдкого самовару. Тяжко було зглянуты кризь быту шыбку на жыдивське подвирье! Назимокъ и дви коровы стоялы безъ захысту одъ завирюхи. А на двори мовъ демоны переклыкаються зъ демонамы: такъ завывас, такъ сумно голосыть витеръ. Яка нещаслива скотына въ жыдивськыхъ рукахъ! Усе зхудло, кошыляве, зогнуте, смутне, зъ поныклою головою стоять, прытулывшысь икъ тыну. На двори ни деревця а ниякой рослыны,—тыльки велычезни будякы по-пидъ виконню та купы смиття.

А страшнишъ одъ усього бувъ сумный и нещасливый надъ усе жыдивськый прыслужныкъ. Такои людны мени ще не траплялось бачыты. Свыта на йому видно колысь була сира. Ныткы подилилысь и вдовшъ и впоперекъ. Уся свытына була златкована чорнымы и рудымы латкамы, одна на другій, мовъ шары земли або глыны зъ попеломъ. Протерти

вони наскризь: все насыть кругомъ якимысь мизернымъ торочкамы; все верётыеще Остапове держалось тилькы латкамы.

Остапомъ звали зодягненого такенькы жывдивського попыхача. Та колы бѣ не реминный поясъ, изъ прыштоу пихвою до ножа, дакъ и латане бѣ давно порозлазылось. Ся поясына зъ ножемъ колодіємъ у пихви була едынымъ скарбомъ и маеткомъ Остаповымъ!... Дивно бачыты вѣ злыдаря таку замину всякого иншого добра, бо вѣ Остапа не було бильшь ничего на земли, и ничего, и никого: ни брата, ни сестры, ни жинкы, ни дытны, ни побратыма, ни прытеля! Остапови (якъ описля мы розпыталы) ни до кого було прыхылытысь, опричь дыривой жывдивської осели, опричь нимои стины та нимого языка замученои жывдивської скотны.

Не мавъ, кажу, никого... Ни, Остапъ мавъ пана, мавъ по неволи таке добро на свити, и воно жѣ то зробыло його довичнымъ крипакомъ пидъ назвою вартового.

Изъ едынымъ своимъ майномъ-ножемъ колодіємъ, у свой веретяній свитыни, у такихъ постояхъ, якъ ти „чоботы сапъянцы, що выдко пъяты й пальцы вѣ козака нетягы“, Остапъ здавався мени гайдамакою, се есть такимъ злыдаремъ, що „чы вмрешъ, чы повиснешъ—разъ маты родыла“,—здавався коденськымъ героемъ.

Справди облычче вѣ нього було гайдамапке.

Шыроки худорляви плечи, шыроке костомарувате чоло—нибы воляче, шыроки груди, хочъ и западысти, схудли руки, схожи на ковальськы клищи, бровы чорны, густы, нависли надъ глыбокымы очыма, а такихъ сумныхъ зморшокъ, и сумныхъ и сердытыхъ, я николы ще не бачыла. До сього й голосъ глухой, мовъ изъ ямы хто говорить. Колы бѣ його постолы мокри такъ не чвякалы, дакъ и голосъ и поглядъ зѣ пидъ шырокаго волячого лоба не здавався бѣ

мени такимъ сумнымъ и гризнымъ. А ще до того розхрыстана сорочка—сонуха и шаровары зъ голымы колынымы,—ну такъ наче вчора тилькы зъ Кодни втикъ, наче бачывъ на свои очи, якъ изъ Гонты живого дралы ляхы лыка, а винъ имъ: „Казалы буде боляче, а воно тилькы наче блохы кусають“.

Що я читала про гайдаманство,—все те на жыдивському наймытови теперь мени ввяджалося у сій хатыни, гыдкій и страшній, мовъ инквизиторська яма.

— Що ты, Остапе,—пытаю,—багацько въ жыда грошей зарабатешъ?

— Ничого не зарабатю: я пры корцми за вартового.

— Такъ ты, ничего й не робышь?

— Ни, роблю все: йизджу въ гай по дрова, отоплюю дываюльську корчму, доглядяю гаспыдськихъ коней, годую чортовы коровы, воду ношу, такъ куды пошле жыдъ—иду; на броварню за пивомъ, чы що, якъ у ночи хто прыйиде... я й стережу двора.

— Ну, та винъ же хочъ у свято дас що-небудъ?

— Ни, добродійко: другый рикъ служу, а ни одніи копейчыны, а ни полушкы, ничего, ничего! Мени звелено тилькы отоплюваты сю иродову оранду, а винъ мене и до коней, и до всього.—„Ты—(каже)—дользёнъ пры корцми все дилать!“—А я, дурный, панови не жаліюсь. Другй жыды ще не таки вѣйдлывы булы, а сей такъ и бигае, чы не давъ мени хто шага на мое вбожество. Такъ йому й рупыть. Оце, паны ночують, поставлють на варту... коло экипажа вартую... Умовлюся за два злоты, або за тры въ ничъ: що жъ? жыдъ и одбере!—„Ты,—(каже)—пры корцми состоись, и се все пры корцми“.

— Де жъ ты обидашъ, Остапе? Чы зъ жыдамы, чы самъ соби варышь?

— Я хожу за верству, тутъ двиръ нашъ панський. А якъ така хуртовина, якъ оце сьогодні, дакъ и вечерять не хожу. Кавалокъ хлиба сухого зымъ, та й годи! А вони ничего не дадутъ. Отъ служу другой рикъ—чаркы горилкы не пиднеслы.

— А положи намъ, Остапе, спасыби тоби, дровъ у грубу.

— Напакую, напакую!—сказавъ увичливо Остапъ.—Оце, чы ночуе въ насъ хто, то такъ жыдъ и стереже: „що зъ тоби панъ давъ?“—Оце вы поспытали, чы нема ппона. Теперъ шабашъ жыдивський, жыдивка не сміе ничего даваты, бижыть услидъ за мною.—„Дай—(каже)—дай, Остапе, псона панамъ, а я тоби завтра се псоно верну, а греси сама зъ ихъ полуцу!“

Мы зъ моимъ товаришемъ ничего жыдивського йисты не важылысь, гыдуючы: таки вони чепурни й знадвору и зъ середыны. Соби чысто вготвлюють, а хрыстьянамъ абы якъ. А въ насъ дорожня харчъ уся вытратылась; мусылы здобуваты въ жыда, або въ Остапа, и самы соби варыты въ грубци, щобъ хочъ теплымъ погритысь, а то сыдили въ кожухахъ, цокаючы зубамы, мовъ у лыхоманци. Отъ уготвылы соби де-що, та якъ його йисты? Хлибъ у насъ жыдивський, спеченый на продажъ,—гыдота!

Щобъ здобутысь на хороший хлибъ, мы напысалы цыдулку до найблыжчого пана, выявившы свое обложне становыще, и послалы Остапа. Жыдъ наздогнавъ його, загарбавъ цыдулку, чытавъ-чытавъ, и нюхавъ, и вертивъ кругомъ; а цыдулка була напысана такъ, що винъ ничего не второпавъ.

Ажъ ось приставивъ Остапъ хлиба видъ свого пана. Ввичливо видпысавъ намъ панъ, жалкуючы, що загнала насъ негода въ коршму.

Жыдъ заразъ прыбигъ, изновъ заходывся нагадуваты намъ про свои блюда, щобъ не потрафовалы кашырной посуды, а очи такъ и нышпорылы не то що по столу, та й по-цидъ стилемъ. Такъ-то йому хотилось довидатись, що принисъ намъ Остапъ,—чы не принисъ горилкы?

Тымъ часомъ купылы мы въ жыдовы предорого новый глыняный посудъ, бо кашырного неможно було взяти й на часыночку. Мы були въ жыдовы яко самаряне, ихъ законъ повеливавъ не прыторкатысь до насъ. Та сякъ такъ перебулы свою лыху годьну. Жаль намъ було покидаты Остапа въ жыдивському крипацтви. Одйизджаючы мы йому подарувалы ввесь куплений у жыдивъ посудъ передъ жыдивськымы жъ такы очыма, и сказали своему землякови, наче родычеви:

— Гляды жъ, Остапе, не 'ддавай жыдамъ посуды. Сю посуду мы въ ихъ купылы за таки грощи, що можна бъ купыты й панську. Дакъ ты се знай; отъ мы тоби передъ самымы жыдамы говорымо, щобъ не сказали воны, що се ихъ посудъ и щобъ не 'днялы въ тебе.

Якъ на мою ввагу жыды въ корчми, здається, николи не сплять, не йидять, не сыдять: така биганына! Правда, воны ще моляться Богу. Наслухалысь мы за ничъ, якъ воны ще славылы свого Егову дыкымъ завываннемъ; мовъ голодни вовкы:—„Дай, дай, дай! та тилькы намъ, а все не наше кодло выгубы. Нехай насъ не тисныть на лони въ Авраама, якъ тисныло въ Вавылони, Рыми, въ Нимещыни и Московщыни. Тилькы намъ и прыстановыща на свити, що въ ляхивъ добродивъ, воны безъ жыда й косцьола соби не змурують“... Таке намъ здавалось, нибы чуемо въ сумныхъ мольтвахъ жыдивськыхъ.

Холодный вйидлывыи витеръ прыспивувавъ свою безошадну писню до безошадного жыдивського благання.

За снігомъ мокрымъ у викна свиту Божого було не видно, стоячы рака похылдылась оранда зъ нашымъ мизернымъ покосемъ, ледви держалась на гори.

Витеръ заходывъ зъ усихъ бокивъ, обдыравъ гнылу дрань зъ крыши, швыргавъ иі, свыставъ на горыщи, пронызувавъ наскризь и, мовъ нечыста сыла, добывався до насъ, брызкаячы въ побыти шыбки, що бидахи подорожни, якъ и мы самы, позатулювали вихтыкамы та газетнымъ папирцемъ. Жыдова жъ усю ничъ не спала и, Богъ видае, зъ чымъ клопоталась. Щось наче привезено та й зновъ одвезено, здавалось, наче когось душылы... Страшенна була ничъ! Двери, зависы, засувы безъ перѣстани то выщали, то деренчали, то грукотили, и кризь груканне та выщанне долитавъ до насъ голосъ пъяныцький зъ протывнои, черезъ шыроченни сини, хаты. Мени здавалось, що й у самому пекли не така тривога, не такой сумъ и лементъ.

Насылу вирушылы мы вранци зъ тіси гыдкои безодни. Жыдъ хотивъ узяты зъ насъ гроши за пшоно, що мы роздобулы въ Остана.

— Не твое пшоно,—сказалы мы жыдови.—Винъ подарувавъ намъ, якъ и мы йому де-що подарувалы.

— Ну, отъ зе винъ зъ мене буде правыты,—верещыть жыдъ.

Бидный Остап! чы йому жъ то було правыты зъ сього коршака, задавленому, замученому! Жыдивськый крепакъ ледви одводывъ голоса гуторыты зъ нами, и слова въ нього було не лишнього. Винъ тилькы й умивъ, що прокlynаты жыдову, а змагатысь зъ нею зумивъ бы хыба „свяченымъ“ ножакую, що таки, якъ винъ бидаха, роздобулы бы то якъ у насъ плещуть у-купи зъ золотою грамотою въ царщи Катерыны.

Мовчки позыравъ сей коденський недобытокъ и жывивський недоидокъ на свого ката, мовъ той воляка въ ризныци на ризнычый обухъ. Здавалось, нибы тильки мы й чулы серцемъ записанный видгоминъ гайдамацкого гомону, що мовчали люде, мовчали, та й выдумалы кровоточивую поголоску про царыцны свячени ножи й золоту грамоту.

Брычку нашу спущено пидъ гору, до рички, и вона стояла довгенько на берези, ждучы перевозу. Корыстующыся зъ перевозу, жыды бралы тутъ свое давне мыто й промыто зъ убогого люду, та зупынылы й насъ хытримъ на-товпомъ, що не пускавъ селянъ до другого мытарства, до торгу въ городи. Отъ тутъ-то мы надывылись на жывивське шахрайство! Хрестянынъ чого небудь не хоче продавать, а жыдъ кладе передъ нымъ гроши, змиркувавши по свойому цину, и вже забравъ пшоно, гречку, прядиво, курей,—уже помчавъ, якъ свою здобычъ. Иноди въ хрестянина булы руки невилыни: державъ торбу, що прынисть, або що; жыдъ роздывлюється що въ його въ торбыни та й забирае по вподоби, не пытавшысь у мужыка, скільки убогый крамъ коштуе. Да колы бъ же одынъ жыдъ, а то цила метка. Бидаси й наздогнаты не можна за жывивськымъ наповномъ,—не знаты, де хапунъ и динється промижъ гергетомъ. Увъ одного й шапку зняли, подывылись, чы нема чого,—нема, ничего нема—тоди насунулы йому на очи задомъ на передъ.

Я сдила въ брыччи и на се все дывылась. Брычку нашу треба було полегчыты видъ вагы, а тоди вже зъ острогою перевезты по дошкахъ, по леду, по крыгахъ, бо на провесни отъ-отъ ричка Горынь пустыть! И переносыты наши чемоданы та скрынкы поспишылись усе такы жыды, нибы тильки вони й малы право на заробитокъ. Мижъ купую жыдивъ пробрався и москалыкъ у свойй пынелыци.

Жыдога выпередывъ и москалыка.—„Васе благородіе! йому опасно, опасно довиряты весци!“

Не вважаючи на те товаришъ мій одштовхнувъ жыда и дозволивъ москалыкови поратысь; а все такы цила нызка жыдивъ провожала насъ черезъ ричку, сыломиць переносючи наши пакунки. Жыды рвали ихъ одынъ увъ одного, глушачы насъ пекельнымъ гукомъ, щобъ не досталось ничего никому иншому.

Хто панус теперъ на Волини, замість князивъ Острозькихъ та Вышневецькихъ, шо подали древнюю Русь на поталу Ляхамъ, а Ляхы своимъ угодникамъ жыдамъ?

Волинь—се бѣ то земля воли зъ предкувику, ше видѣ Олегивъ та Игоривъ... Отсе жѣ ии й воля!

Шкода намъ жартувати зъ сихъ завоевателівъ задрипъ. Ихъ потуга потужна геть. Ихъ кормыга страшниша за татарську, лытовську и всяку иншу. Орудуючы краємъ зъ його городамы й селамы, не дають вони процвитаты ни мищанамъ, ни селянамъ. Вельмы влюблы вони прегарну колысь, та давно вже зруйновану й понивечену Волинь, якъ шахтаръ любыть свою темряву шахту,—не бильшъ, и не перестануть поратысь у нашій темряви поты, поky не выссуть изъ ридной нашої землі всего ии соку. Отсе жѣ на Остапови выдко ихъ пануванне.

Вертаючысь до нашої домивкы мисяцивъ черезъ тры, мы зупынились на шляху проты коршмы и послали выкыкаты до себе Остапа. Була вже половина лита. Остапъ з'явився до насъ безъ своей мозаичной светы. Дакъ за те жѣ його сорочка и шаровары годылись бы, щобъ змалюваты зъ ихъ одежу вбогого Лазаря.

Дуже зрадивъ намъ Остапъ та, кланяючысь нызько, не прорикъ ни слова,—мабуть не вмивъ бидаха вымовыты подячного слова, бо змалечку кому й за що приходилось

йому дякувати? Приятелів же въ нього не було такихъ, щобъ у нихъ чого доброго повчытись.

— А що, Остапе, посуда?—спытали мы.

— Э, однявъ дьявольскый жыдъ! (Сѣ винъ умивъ добре вымовыты).

— На що жъ ты оддавъ?

— А що жъ ты зъ нымъ удієшь? Моя та й моя!

— Мы жъ тобі казали, що за неї велики гроши заплачено!

— То що! хыба жыдова сього не чула?

— Да якъ же ты оддавъ?

— А що жъ я зъ нымъ вдію! Я одынъ, а ихъ сыла.

— Ты панови пожалився бѣ.

— Що панъ!—сказавъ Остапъ, понурывши голову.

— Винъ бы заступився за тебе.

— Эге!... Жыдъ йому нужнищый! Жыды й пана на свити держать!

Проты сього ничого було казаты.

— Ну, а грошей у тебе не одняли?

— Про гроши я не признався. Шукалы по кышеняхъ, дакъ зась! Я взявъ да й заховавъ у колоду на дривытні.

— Що жъ ты соби купувъ, або що купишь за ти гроши?

— А що мени треба? Держу про смерть, щобъ було за що поховаты; да якъ говивъ, дакъ зъ копу попови давъ, та дякамъ роздавъ, та бублякивъ за пъятака купувъ, людямъ роздавъ, щобъ на тимъ свити побачытись.

— Отъ же тобі, Остапе, сорочка и штаны... Чы не однине й сього жыдъ?

— Ни, вже сього не здере зъ мене, я заразъ надину. Мое попадалось, дакъ оце, спасыби вамъ, теперъ зниму, выперу да й полатаю. Буда въ мене сорочка й штанивъ пе-

ремина, да вразька жыдивка зняла зъ горыша, та й подрала на ганчирки до печи...

Годи, годи!... Прощай, Остапе!... Чы не краще було бъ намъ и не знатысь зъ тобою, не чуваты, шѡ по такихъ орандахъ, мовъ у пуши по звирыхъ застумахъ, діється?

Остапъ заплакавъ. А мы звелилы швидче поштареви поганяты.

1861 р.

Зъ дороги.

воляю вашу волю и пишу про свои подорожни вражиння, не дбаючи чы цикави воны вамъ будутъ.

Не дойиздючи Нижена верстовъ двадцять, мы зупынылись коло Шурши *), щобъ дати конямъ одсоптысь, якъ казавъ нашъ погоньчъ. Я зъ подорожною товарышкою своею увійшла въ хату. Ридко можно спиткаты таку непрывитну, смутну, темну, якъ тюрма, хату. Викна велики, та заляпани и позаклеювани паперомъ; ледви свить заходывъ у жыдивське жытло. Въ хати два столы, два тапчаны, 2 прыстановыща нема, и що ступнешъ, то й спиткнешся,—усюды баюры пидъ ногами,—уже й не зазнать, колы доливку мазано. На однимъ столи чавуны навареной тарани и скилькысь пляшокъ запевне водою розведеной горилкы, а коло другого столу стоить жыдъ, непевно, зъ-пидъ лоба pozyраючи, маненького росту, мижъ шырокымы плечыма ледви видно голову, шыи мало й знаты. Биля його молодыця рокивъ сорока, гарна зъ себе, зъ кошыкомъ, зъ дво-

*) Такъ зветься постоянный дворъ

ма глечыкамы молока и зъ теплымы ще паляныцямы. Прывитавшысь, мы паспыталы, де намъ одпочыты,--бо ще й чезъ сины була хата. Покры жыдъ надумавсь одповисты, землячка наша моторно та зважлыво сказала:

— Сюды, сюды просымо покорно одпочыты!

Мы зрадили землячцы и стали торгуваты въ неи паляныни.

— Добре, возьмыть за п'яты шагивъ,—ось яка м'яка и легка, якъ пухъ,—казала вона, стукаючы пидъ спидъ паляныни кулакомъ.

Прожогомъ изъ сусидньої хаты выскочыла жыдивка:

— Не смієсь ты имъ продаваты, ты до мене прынесла—такъ мени жъ и продай! Я сама въ тебе куплю, а вони тоди въ мене куплять.

— Я свое добре усюды смію продаваты; та ты мени стилькы й не заплатышь;—ну давай по висимъ шагивъ за молоко и по шистъ за паляныни.

— Сцо ты, зъ глузду зсунулась? вони зъ у тебе вцорасни.

— А щобъ тоби такъ легко жыты, якъ вони вчорашни!

— Беры по п'яты сагивъ, бильсь нихто-зъ не дасть.

— Да мени паны бильше дадутъ.

— Паны не знать якыхъ паляныць йисты не будуть. Я поцала торгуваты, мени и продавай, а другому въ мой корцм не смій. Мы скилько за корцму платымо!

— Давай по висимъ,—такъ мени й паны дають за молоко.

— Ни, беры по симъ; я-зъ даю добре—пего-зъ тоби сче? Якъ бы сьогонясни! (кыдаючы). Да вазки, якъ каминь!

— Оце то кажуть: говорыла покійныця до самой смерты, та все чор'зна що. Чого бъ се я тоби по симъ дала? що ты мени? Колы бъ ще сына завтра не выряджаты да на

чвертку не треба, я бѣ до тебе вѣкъ не заглянула, которж-
ный ридѣ!

— Ну, оддаеся по симѣ зѣ половиною?

— Ну, беры! (А обернувшись до насѣ и каже:) Вы йѣ
уже по шажку перекуныте—вона вамѣ и оддасть, а паля-
нычку одну такы у мене визьмете: вона всихѣ не бере.

— Дай же намѣ, еврейко, и глечыкъ молока... що тоби
за його?

— Якѣ не дасте пѣятнадцаты копѣюкъ серебромѣ, дакъ и
не 'ддамѣ.

Землячка наша перехрестылася зѣ жаху.

— И поганому выду нема стыду... А проклятый ридѣ,
щобѣ ты выдрочывся! Удвое хочешѣ! Ичѣ, дзюга яка! Щобѣ
вы не диждали по свиту ходыты, людей грабувати! Жыдѣ
брехнею живе, все зѣ насѣ тягне. Се, кажутѣ, насѣ Маты
Божа прокляла, а ихѣ благословыла. Уродыла Вона Хрыста,
да й послала за жинкамы; уси за роботою, никола йты:
хто пряде, хто за верстаттю, уси за диломѣ. Вона й про-
кляла: щобѣ вы до вику, каже, робылы—не наробылыся,
все ривно, якѣ кинѣ, щобѣ йивѣ—не найився, щобѣ имѣ и
вгаву не було! А послала до жыдивѣ—воны такѣ и попры-
бигалы... Мы робымо, мы жнемо, мы вѣ коломази,—а воны,
не робышы, выхорощуються; старе дрипло—и те шубу яку
напирыть да й намы повертае!

Жыдивка близько пидступае.

— Хыба-зѣ мы не робымо, хыба-зѣ не робымо?

— У!! чмарою такѣ и лизе!

Угамувалыся... Намѣ унесено зѣ брычки печеню, масло;
мы почалы йисты.

— Хлибѣ-силѣ йижѣ, а правду рижѣ,—сказала землячка.

Тымѣ часомѣ жыдивка виддала йѣ грошы.

— Оце жѣ мени вже пора йты до-дому.

— Та поседь,—кажу я,—ще трошки, погemonyшь зъ намы:

Вона сила билия насъ.

— Куды жъ оце васъ Богъ несе?

— У Нижень. А ты де живешъ?

— А тутъ недалечко.

— Якъ бы намъ тебе знайти, мы бъ до тебе въ гости завитали.

— Тильки попытайте Гальку—и мала дытына покаже; перейдете мистокъ да садокъ, а тамъ велики нови ворота—ото й я. Оце й мени завтра треба буде на базарь.

— Прийизды, да колы бъ рано додому, щобъ мы тебе застали.

— Я ще два разы звернусь, помы вы прийдете. Да щò! Хочъ мене й не буде, дакъ моя невестка.

— Ни, мы тебе хочемо бачыты въ господи.

— Моя невестка хороша,—вона васъ за гостей пошануе. Я ии удовою брала. Тамъ диточки! якъ благородныхъ держыть. Оце чы дасы щò, чы попросыть чого, то заразы и цилус. Вы—куды? въ гости?

— Въ гости.

— Ну, зъ гостей не швидко вывернетесь: гисть-невильныхъ. Я поодавала своихъ дочокъ въ одно село. Не любо въ одно село оддаваты: то бъ туды въ гости пишовъ, а то бъ туды; а то въ одному сели, та ще живутъ одна проты другою. Прийдешъ,—заразы и збигаються въ одынъ двиръ; уже третью туды не оддамъ. Пора мени додому... Прийиздить же завтра!

— Не йды ще, будь ласкава,—погemony ще годину. Такъ у мене зубы болять! Ты якъ гомонышь, то мовъ замовляешъ.

— Вы бѣ у Прохоры пойихалы: тамъ дидь замовляе; а то такъ усю стину й выкрутить, да й зновъ буде зачина-тись. У мого старого такъ болилы, що й Боже! не схотивъ пійты; а я сколько паляныщ, сколько усячыны переносыла, теперъ у мене й не болять.

Жылъ, помы мы розмовлялы, усе стоявъ коло грубы и прыглядався до мене такъ непсвно, пыльно, що поглядъ його ажъ дратувавъ мои зубы болющи, и я пересила на инше місце.

— Галько, посыдь же ще коло мене, та роскажы мени шо небудь, щобъ не такъ зубы допикалы. У тебе ще есть дочки?

— Есть же, одна на пори, а друга у школу ходыть... Пора, прощайте! Зайиздить же! Хай Богъ вамъ спорыть у дорози.

Вертаючыся, спыталы на сели Гальку, и намъ показано їи хату, додавши: нови велики ворота.

Вйихалы мы у двиръ,—такъ собі звычайный и грязь-кый, бо негода була. До насъ выбигла дочка пѣятнадцаты годъ,—не вдалася въ матиръ.

— А маты дома?

— Дома.

Та мы въ симъ и певни булы: слово Гальчыне справ-дылось: думалы въ неи буты въ понедилокъ, а прыйихалы у вивторокъ. Увійшлы мы до хаты. Почалы насъ витаты Галька та їи невестка. Хата у ихъ велика, у кутку коло дверей высила колыска и въ їй дытына двоухъ годочкивъ, промижъ великымъ столомъ та лавою, доли, сыдила якась дывна распатлана истота и пряла; лавы лыпови, шыроки, мало не въ тры четверти завшыршкы, за сволокомъ багацько чорнобрывцивъ. Невестка—дуже хороша жинка й тыха.

— Мы думалы, що вы вже до насъ, харпакивъ, и не зайдете,—сказала невестка.

— А я васъ учора ждала,—додала Галька,—и на базарь не пойхала; я ще такихъ панивъ и не бачыла; тутъ одинъ пройиздывъ, дакъ и въ хату не зайшовъ, поки й коней выпасъ,—усе сыдивъ на прыспи.

— Сядьте жъ,—казала Галька.—Евдохо (невестка)! Накрый настильникомъ стиль. Галю, унесы дровецъ. А я думала, що вы вже й не будете... бидна жъ моя голивонька! Я вчора вамъ курыцю спекла, другу залыла.

— Да не треба, спасыби тоби; мы прыйихалы, щобъ погуторыть, щобъ послухаты твоєї ласкавої речі, а не того, щобъ попойисты,—те ще вспиємо.

— А то жъ,—щобъ гостей не пошануваты!

— Добра ричъ надъ усе краша.

— Воно такы й правда. Иноди недобре слово пада важче видъ каменю.

— У насъ усе есть,—чы не можна людямъ стравы прывставыты: мы купылы м'яса и картопли у Нижени, та спизнылысь, дакъ и не варылы.

— Та на що? Мы курыцю зарижемо.

— Ни, ни, мы зъ свого.

— Такъ и нехай же ваша ричъ на-пєреди.

Зъ сымъ и подалась. Невестка й дочка почалы чыстыты, перемиваты, варыты. Внеслы бублыки и всяку всячынну; диты радилы, усе нызько вклонялысь и давалы чоломъ, стукаючы лобомъ объ стиль, бо обое стоялы на лавци билия столу. Увійшла Галька.

— Дай же, будь ласкава, нашимъ конямъ сина.

— Йидять уже.

— А чоловикови қолы бъ погриться де...

— Да винъ у затышку, якъ у раи; тамъ и наши молодятъ... Оце жъ шкода: Оленка не побачить васъ. А то вчора трошки и въ школу спизнылась—дожыдалася васъ... А, сучый хлопець! покотывъ бублыкъ—китъ ухопыты!—посварылась вона на онука и подала йому бублыкъ; той поцилувавъ ии въ обидви щокы—и не спышешъ того радисногордого погляду, що имъ Галька на мене глянула.

Стилъ заслано, у печи топыться. Галька подала намъ сметану, масла и холодецъ изъ курыци; за хвильну поварено й яйца. Писля всього Галька подала намъ насиння.

— Спасыби тобі, Галько, що ты насъ за гостей маешъ.

— Господеви дякуйте. Выбачайте на сей часъ: не ждали, да сьогодни усе й поили, що вчора для васъ наготовылы.

Мы зъ собою привезлы зъ Кыива хрестыкы, иконкы; пороздавалы всимъ имъ.

— Се вы выдно недавно булы у Кыиви? И я, було, ходжу що году. У-перше якъ увійшла... що за городъ Ниженъ, вже й гарный! а ввійшла у Козелець—такъ и въ боку, а якъ у Кыивъ, такъ и поготовъ!... Усюды выходыла. Оце вы соби самы и йиздыте? А диткы есть? А батенько, матуся?

Я поодповидала на все.

— Оце жъ того вы усе й йиздыте, що у васъ дитокъ нема, а въ кого есть диткы, то того й не заманышъ и до матери часто йиздыты. „Часъ вамъ добрый,“ думаетъ: „живить соби, а я буду соби зъ дыточкамы.“

— Диткы мои, пташкы,

Вы жъ мени не важки,

Вы въ зеленому саду

Щебечете до ладу.

А въ кого нема дитей, той такъ изъ домивкы й рветься.

И Галька заспивала:

—Чого мени журытыся,
 Чы у мене малыи диты?
 Ой выйду я да за воритечка
 Свого мылого гледиты.
 Ажъ мій мылый, голубонько сызый,
 Да й на воронимъ кони йиде,—
 На вороному да коныченьку
 У голубому да жупани:
 „Чолѡмъ, чолѡмъ, моя мыла,
 А чолѡмъ, моя пани!“
 —На що мени да чолѡмъ даешъ?
 Щаслывая тоби дориженька,
 Куды думаешъ-гадаешъ!
 Якъ думаешъ у дориженьку.—
 Да поможы тоби, Боже;
 Якъ думаешъ та до иншой—
 То покарай тебе, Боже!—

— А ну щѣ сю заспивай, будь ласкава,—яка жъ гарна
 писня!

Галька видразу зминыла голосъ и поглядъ и заспивала:

—Бувъ соби журавель да журавочка,
 Наносылы синця повни ясельця...

Уся довга да хороша—нумъ изновъ зъ кинця...

И почала плескаты рукамы и зновъ заспивала ту саму
 писню: Бувъ соби журавель да журавочка...

— Оце якъ у васъ, що й не пють; покушалы—не пье-
 те и не гомоните... А у насъ оце якъ бы чверточку, до й
 писень бы доси спивалы, и гоминъ такый пиднялы бъ.

— Мы не пємо, а за чверточкою послаты треба, бо ку-
 черъ нашъ измерзъ.

— Чы не я жъ оце прыговорилась?

— Ни, мы бъ и безъ того посламы.

— Бижы, дочко!

Горилкы прынеслы и я почала частуваты.

— А вы жъ не кушаєте?

— Ни.

— Царство жъ небесне, вичный покій вашому батенькові й вашій матусі, а вамъ посылай Богъ добрее здаровье!—

Галька ковтнула зъ чаркі й заспівала:

И сьгодні сонечко,
И завтра опъять буде—
Ой, якъ умре моя матинка,
Якъ умре моя ридная—
И довику не буде!
Моя матинко,
Мій дорогой крышталю!
Де тебе выховаты
Зъ зими да на литечко?...

— Допывай, Галько!

— Да боюсь, щобъ не выпытсья.

Ище разъ ковтнула и вертае мени чарку.

— Ну бо, допывай, а то буде чоловіча ворка гнаться.

— Ну, будьмо жъ здорови!—Галька допыла и ще выплеснула на стелю, приказуючы:—Оттакъ наши выбрыкуйте!

Ой выпыла, выхылыла—

Сама себе похвалыла,

Бо я доброго роду,

Пью горилочку, якъ воду...

Оце то кажуть: прынесы, Боже, здалека родину, то мы и вь будень зробымо недилію.

Другу чарку я пиднесла невестци, потімъ дочки, а потімъ пиднесла чудній истоти, що прыла мовчки.

— Да ни, я чужа, я не хочу,—сказала ся жинка:—я чужа, я чужа,—и закрылася рукою.

— Дакъ що жъ, що ты не семъянынъ, а все такы ты не чужа: ты моя землячка. Выпый!

— Ни, я чужа,—сказала вона, и не выпыла.

Мени розказали, що вона николи не пѣе, що вона сы-ротою зосталась маленькою; все добро їи—горѣдъ. Галька взяла їи до себе. Бидолаха ся не хоче зодягаться. Хорошу одежу знимає зъ себе и ходыть у дранти. Иноди чого рѣс-ходыться на своихъ и крычыть: я васъ усихъ на Сибирь позасылаю: становить мени хату на моему городи!

— Галько, сядь же коло насъ да поговоримо, а то намъ часть до двора.

Галька заспывала:

А вже вечоръ вечоріє,
Да пора мени додомоньку:
Ой їе въ мене воркунъ дома,
Пробье мени та головоньку.
„Ой, воркуне да веркуночку,
Не бый мене да въ головочку!
Мене жъ маты згодувала,
Въ головоньку да не вбывала;
Мене маты да годовала
Да ще й жаловала...
Довелося хазяину
Мною руки да потыраты.
„Ой потырай, да, потырачу,
Колы тоби да довелось,
А я буду корытись,
Колы мени горе нялося!..

— Галько, розкажи мени, якъ ты замижъ ишла,—чы молодую, чы люблячысь брались, якъ тоби замолоду гулялося, чы їе чымъ згадувати дивованнечко?

Очи у Гальки заблыщали дуже весело и вона почала:

— Якъ я гуляла на вечорныхъ, дакъ нехай и Богъ мые! и кинця не буде, якъ усе розказуваты... Якъ не прыйдешъ було на вечорныци—ніколы (а у насъ такє було жытло, що ани въ руки, убожество)—то що було хлопци роблять?!... У-ночи ворота зъ п'ятныкивъ издїймутъ та й занесуть. Встане маты, та й не знає, на вищо воно такъ изроблено; а я й прытаюсь. Або, оне, спизнюсь иты на вечорныци, або видтиль, то вночи уже ворота и влипцять грязюкою. Хлопци люблять, щобъ було шыто й крыто, щобъ не знады, колы йдешъ, колы вертаешся! Я було росержусь чого, та й не пиду, або й маты такы не пустыть, бо пидешъ, часть соби згаешъ, и ничего не зробишь; дакъ що разъ прокляти зробылы? Я щось тры дни не ходыла,—узялы да вночи выкопалы соху коло колодизя, да й перевернулы звидъ на улыцю. Встала я вранци по воду, до колодизя—и тягты ничымъ; тутъ и дивчата сусидьски, и молодыщи позбигалысь зъ коромысламы: соха перевернута и вкопана зновъ, якъ и була. — „Оне, видно“,—кажуть молодыщи,— „ты, Галько не вгодыла чымъ хлопцямъ“.

— Не довге мое дивуваннечко було!... Я молоденькою прехорошенька була! Шиснадцять литъ мени було, якъ до мене присватався не молодой уже удовецъ, да ще трохы и нога одна корочча; я не хотила йты, а маты каже:— „А йды, доню; винъ хорощый чоловикъ и зъ першою жинкою такъ хороще живъ, и багатый,—хазяйкою будешъ, винъ тебе жалуватыме, якъ дытну“.—Я й згодылась.—Отъ мени й ничего, помы дома сыдила, а якъ винчаться прыйшлось,—мени такъ стыдно мижъ люде йты зъ старымъ та зъ крывымъ. Сталы на винецъ, мени такъ стыдно, що й свиту Божого не бачу.—Повинчавъ пипъ, да й каже: — „Цилуйтесъ!“—А чоловикъ мій поклонывсь та й каже: — „Нехай

уже, батюшко, до завтрього“.—Дакъ батюшка розтопиривъ руки:—„Ну, якъ хочете“,—каже. Зъ симъ и зъ церкви вийшли.

— А спасыби Богу, пожила зъ старымъ, хочъ и не нагулялась: не огледилась, якъ и бабою зробилась... Старошей матерыныхъ догледила и руки їй зложыла,—тутъ у нашої хати и преставилась, царство їй небесне! Благодаренне Господу, теперъ не нарикаючы живу,—усього у мене до схочу, а то, може, прыйшлося бы уголькамы на тимъ свити розплачуваться, що попрогулювала бъ на вечорницяхъ... Було, що понаникаемъ паляницъ, намишованыкивъ!... А побралысь—що було я попонужуся, поky не пишли диты! Було, чоловікъ картає мене, картає, а у мене такъ и преться серце до дивчать (я такы спивуча змолоду була)! Худоба за плечыма, ледащо передъ очыма,—такый винъ мени тоди здався негарный!—а теперъ винъ мени якъ орель!

Въ той часъ грюкнулы двери и ввійшла дивчинка пидхожа до молоденького гусенята,—въ святяници и зъ червонимъ зъ холоду носомъ та й рукамы.

— Ось и наша школярка!—зкрыкнула Галька.

Изъ сусидньої хаты выглянуло чотыри весели головы—старша дочка и невестка, держучы обохъ дитей на рукахъ.

— Здрастуй, Оленко! Отъ паны тии, що ты хотила бачыты, сказала Галька,—Давай панамъ чолѡмъ! Ну, що жъ ты сьогодни учыла,—роскажи мени.

— Азъ, буквы, виды...

— Гарно, гарно, люба!—Вона оце й прясты не хоче,—усе вчытыся,—обернула до насъ ричъ Галька.

Я обияла школярци передаты пры нагоди кныжку зъ малюнкамы,—вси почалы дякуваты. Тымъ часомъ треба вже було й у дорогу.

— Скильки жъ тоби, Галько, за сино й за харчъ?

-- Ничого.

— Ни, не можна такъ,—треба сказаты.

— Ничого мени, ничего,—а сынъ, якъ знає—за сино.

Передъ симъ за килькы хвылынъ прыйшовъ и сынъ. Пытаю въ його:—Що за сино?

— Ничого.

— Ты жъ його косывъ, поравъ.

— Такъ що? хыба багато ззили кони?

— Ну, добре жъ: за сино я сама знаю, що заплатыты, бо въ жыда платылы; а що тоби за клопить?

— Ничого!... Ну, слухайте жъ: оце бъ я стала вамъ продаваты: що жъ вы тамъ искушалы? я подала пъятеро яєщъ, двое скушалы?—шагъ за вами... ха-ха-ха-ха!... сметаны крышечку... ха-ха-ха!... холодцю... отъ и тры шагы...

И зареготалысь уси гуртомъ. Зробылось и намъ смишно,—та мы сміялысь изъ радощивъ, що натрапылы такихъ чесныхъ людей. Одначе, такы напологали на ихъ, щобъ узялы.

— Ну, колы жъ уже вамъ хочеться, дакъ дайте на чверточку, що я, якъ пиду ии куповаты, то щобъ васъ хыба згадала.

Почалы прощатыся.

— Прощайте! Дай, Боже, знаться! Якъ прыйидете вдруге, то й овесь буде, не то—сино.

Галька вынесла паляныцю, попилувала и подала намъ на дорогу.

— Прощайте! Постричай-же, Господы!

1860. X.

Сыритський жалъ.

Охъ и жалю мій, ты, мій жалю,
Охъ и жалю мій не помалу!
Упустила долю, упустила щастя,
Да уже й не піймаю.

I.

Пшла у насъ поголоска, що дивчатъ у *комнаты* будуть набираты. По другихъ хатахъ матирки трусяться, плачуть; а по мени й нікому, а сама я й байдуже; сироти не вадять: усюды горе.

Я сама собі, дакъ и не знаю, чого жахатысь, чого й ни. Ажъ и годына та впала; йиздыть прыкащыкъ той сухоперный по селу (такъ мы його все звали, бо винъ у билому сухоперному сиртуци ходывъ), да й згання насъ у двиръ. Девъять дивчатъ насъ набрали.

Прывезлы, покинули въ хати. Ждуть воны, ждуть ти дивчата—не клычуть до комнатъ: хочъ бы швыдче клыкалы, то не такъ бы въ голову шыбало. Де-яки стоять таки бадьорысти, бувалыи уже пры панахъ, та попрошечувалысь, дакъ ихъ и попрогонылы, а други таки понури стоять, якъ виль проты ярма.

— Дакъ шо жъ, хочъ и мене визьмутъ,—каже Люба,—и пиду: треба й панамъ послужыты! ище й тебе бѣ, Галю, або тебе, Присю, треба взаты въ комнаты.

— Спасыбу,—кажуть.

А та—якъ деркачъ, та бувала Люба:—Спасыбу,—каже,—за рыбу, а за раки—нема й дякы... А вже жъ васъ бы двоухъ треба браты; изъ вашего роду ще никто не бувъ пры панахъ.

Инши сміються, що не по ихъ буде, други лаються, а котри й плачуть. Люба сычеться:—„Цыть, не плачь, купыть мама калачъ, медомъ помаже, тоби покаже—сама ззистъ.“

Обизвалась Вивдя:—„Казавъ цыганъ: дмы, не дмы—не къ Риздву йде—къ Велькодню; попались мы, якъ раки въ ятирь—не выплутаємся.“

Люба перебыла:—Мовчы, глуха,—менше гриха! Чого вы! не журиться, дивчата,—ударте лыхомъ объ землю, якъ я!—И пустылась *тройна*, прыспивуючы:

Танцюй, ковалыхо,
Буде тоби лыхо,
Танцюй—не журись,
Матери твоій бись.

А Секлета якъ выхопыться соби:—Нехай,—каже—тіи плачуть, що замижъ идуть,—да проты неи, да въ боки:

Сухе лито було,
Конопель не було.
На сорочку не напярла—
Веретинъ не було!
Веретена булы—
Поламалыся;
На сорочку не напярла—
Линувалася...

Да зновъ,—и духу не переведе:

На що мени музыки—

Въ мене свои языки.

Я заграю, поскачу

И никому не плачу.

Вивдя кризь зубы:—Курзу-верзу, Борысхо, дай кути на гречку... Показылыся, чы що? Правда, що въ одного лыхо скаче, а въ другого плаче.

А Секлета зновъ почала преставляты, якъ ото вона уже буде у панськихъ будынкахъ ходыты, изроду тамъ не бувшы, да й пишла—дрибъ-дрибъ дрибненько ходыты по хати, да выпростається та запутається да й упаде; и якъ у ѳї въ рукахъ буде гребинець трястысь, якъ буде чесаты пани.

Тутъ инши дивчата ще бильшъ стали журытысь, ще бильшъ симъ жалю завдала. А зъ сього да й до смиху дійшло, якъ выступила уже бувалая Люба преставляты справдешне дило, якъ ланы рядочкомъ сыдять, и ото вже, щобъ побачыты новобранку, воды потребують, бущимъ-то пыты схотилось усимъ разомъ; якъ вона подала одній—та до губъ донесла, да й поставыла стаканъ; и зновъ и друга пани:—И мнѣ, дѣвочка, дай, пожайлуста!..—и трейтя, и уси такъ перебралы:—а въ мене,—каже,--такъ и мутыться въ голови: кому на плаття наступышъ—поволочешъ за собою, кому дуже нызько, або високо *подносъ* пидійменшъ, а вони—чы пють, чы ни... а черезъ стаканецъ,—каже,—дывляться, и чую,—каже,—якъ шепчуться: „Хорошенька дѣвушка, да ище не натѣрта“...—Боже мій!--думаю:—що жъ то значыть: не натерта? ище зо мною будуть щось робыты! Да якъ затрусаться въ мене руки, якъ покотыться стаканъ зъ водою, якъ кынусь я,—каже,—въ голось, да зъ хаты, а паны такъ и покотылысь зо смиху; а въ другій хати стара дивка

паніина мене перестрила да за ухо, да такъ добре намъя-
шкурыла.

Такъ мы реготались зъ їи розказнивъ!

— Оце жъ!—каже Люба,— якъ довго не клычуть! нумъ
спаты лягаты, або-що.

А послѣ й почала спиваты:

Два пивныкы, два пивныкы
Горохъ молотылы;
Дви курочки, дви курочки
До млына носылы;
Козель меле, козель меле,
Коза насыпае,
А маненьке козынятко
Ковши одбирае;
Степанчычокъ пидъ лыпкою
У дудочку грае,
А лысыця на полыци
Очыямы лупъ, лупъ,
Изійшовшы на столычокъ,
Ниженькамы тупъ, тупъ.
А сорокы билобоки
Пишлы танцюваты,
А вороны, стари жоны,
Пишлы доганяты;
А журавель, пидтыкавшысь,
Пишовъ перейматы.

Да пидобрашы полы й пишла по хати выхылятысь, а
за нею й друга каверзныця—Секлета. Де й слёзы поди-
лысь—уси въ смиху!

Ажъ винъ, той сухоперный, сусуль у хату,—мы такъ
и замлилы.—Идѣть,—каже,—до горныць.

Мы одна на 'дну: иды ты, иды ты! Не зважымось ні-
якъ иты.

Сухоперный насъ межы плечи, перша розигналась—якъ
спотыкнеться, и друга за нею сторчъ. Мы въ смихъ, а сухо-
перный и соби.

Поки дійшли до горнынь, де той и смихъ подився...
наче рукою зняло. Думка за думкою купыться; казавъ бы
свою думку—такъ и мовы нема. Стоимо у дивочій,—не йде
наша пани. Чуемо—галась такый! Пани балакають, чашка-
мы бряжчать... охъ, лыщечко! да якого жъ ихъ багато! Див-
чата кажуть:—Шо, якъ туды покличуть?—Стулылись мы
одна до 'дніеи близьче. Не йде ніхто.

Дивчата комнати сміються зъ насъ,—уже позабу-
вали, якъ самы колысь трусылись,—а въ насъ серце якъ
итыцею не вылыне. Думаємо: десь вони не матерыны диты,
десь вони безбатьченкы—у бур'яни выросли; уже й мени
дошкулыло, и мени сырितської обидраною своєї воли, да
й то чогось стало жалъ. А вони стоять таки весели, у
платтяхъ уже.

Ажъ чуемо,—пани окликається:—Палагея!

Тутъ платтяницы почалы штовхаться:—Тебе кличуть.

— Да ни, тебе.

Пани вдруге дужченько:—Палагея!

Палагея такъ и покотылась у *комнаты*, якъ те переко-
тыполе, и витромъ не доженешъ.

Видтиль несе попередъ себе *поднось* изъ чашкамы, зъ
стаканами.

Господы,—думаю,—якъ вона його й не впустить! я бъ
такъ и бехнула объ помистъ,—якъ у іи руки не трусяться?

Скоро вслидъ вийшла й пани. За нею й панъ; по-
стоявъ трошки и пишовъ, а пани, поздоровкавшись, заразъ

одибрала мижъ намы тыхъ, що уже булы колысь въ комна-
тахъ и оддиыла у-бикъ.

— Васъ не треба,—каже,—вы уже булы въ комнатахъ.

Насъ симъ зосталось. Пани й пытае у крайной:—Ты
пидешъ до мене въ услуги?

— У мене ридъ велькый, жалъ кыдаты.

Пани до другои:—А ты пидешъ?

— Матери жалъ.

— До трейтой:—А ты?

— Маты стара, нездужае: никому постиль послаты.

— А ты? (усе пидъ рядъ пытають).

— Маты стара: никому дробыны буде гледиты (а ии ма-
ты, бачте, птышыця).

Пани усмихнулась.

— А ты?—у мене пытають.

Я мовчу,—стою, кажуть, блида така, якъ хустка. Ме-
ни, думаю, никого покидаты, никому постилонькы слаты.

А пани кывнула головою:—А ты?—до другои (усе чер-
гою йдуть).

— У мене батько й маты нездужають.

Дивчата тii, що оддилени—Федора й Люба—такъ и
загомонили:—Нездужають! Оце люде! ниhto не хоче по-
служыты господамъ: аже жъ мы служылы,—дакъ хто жъ
служытыме?

Пани й каже:—Дакъ знаете—що? помиркуйте вы самы
мижъ собою, дивчата, и рипить, кого браты зъ васъ: я то-
го й визьму.

И выйшла.

Тутъ и почалы дивчата на насъ:—Чому тоби, або тоби,
не йты? Да ище якъ до ихъ пани: якъ имъ завгодно, якъ
ихъ мылость (щобъ васъ звиръ иззивъ!); ще—сами зъ себе
выбирайте!—Такъ и сычуться до насъ, якъ чмара та.

А мы стоимо мовчки и ничымъ не поришылы. Мовчимо, якъ стина.

Ажъ одна:—Охъ!

А Секлета:—Да не вдвохъ!

Изновъ почалы мы у мовчана граты, журымось.

И зъ другого кинця котрась:—Охъ, охъ!

Секлета зновъ:—Не любви двохъ...

Паніи довгенько нема. А Любка:—Знаете,—каже,—шо, дивчата: будемо гуляты у кумы, у ката и хазяйкы.

— Агъ, чортъ знае шо,—кажемо,—выдумала!... Тутъ плакаты хочеться, а вона лизе.

— Отъ,—каже—дурни, тутъ-то й розважаты себе!

Ажъ чуемо, шамъ-шамъ плаття,—иде пани. Мы вѣростычъ.

— А шо вы, дивчата, поришылы дило?—пытае пани.

Мовчимо.

— Уже жъ когось треба браты. Я бѣ сама выбрала, та не хочу васъ обижаты. Вы знаете лучше 'дѣ мене и достаткы всякого, и душею проты свого брата не покрывыте. А я и нехотя зробию не гараздъ.

Тутъ изновъ Люба и товаришка їи, Федора, обизва-
лысь:—Отій бы йты, отій: у їи маты здужае, ще й се лито на жныва ходыла... Да ты жъ замижъ пиденгъ,—такъ покынешъ свою матиръ,—докладають,—и невестка у васъ мо-
лода: торикъ весилля гулялы... А вѣ тіеи и вѣ тіеи батько зов-
симъ здужае; а та зъ родомъ носыться, якъ зъ пысаною тор-
бою: його усюды зъ собою не заберешъ.

Пани й каже:—Да годи, не перебувайте мени. Ну, дивчата, не погнивайтесь же теперъ: я сама собі выберу, колы самы не зхотили выбираты.

Пани сила на стильци и почала крайню роспытуваты:
чы одна дочка вѣ матери, скільки у їи бративъ, чы вѣ дво-

ри, чы дома жывають; сестры—чы замужомъ, чы дивують; браты—чы жонати, чы парубкують и чы зъ матиррю вкупи жывають; яки маетки въ кого, и скильки кому годъ, и якимъ ремесствомъ орудье. И такъ усяку попытають и оддилять. Посли, помовчавшы, подумалы, да изъ середины ѿ выбрали—мене, сироту, и ту другу дивчыну, що у ихъ невестка молода, торикъ брата, и дочка ще друга ѿе замужомъ.

Люде казалы послы:—Добре пани розсудылы,—ѿе на кого матиръ кнута; а тѣй однакъ прытулку нема: всяке ѿи смыкало, якъ горохъ пры дорози.

Двохъ насъ и зоставылы. Тымъ усимъ пани выняла зъ гаманця грошей и намъ обомъ дала окрѣме. Зъ того часу я ѿ зосталась у комнатахъ до висимнадцятого году.

II.

Змалку тилькы свого жыття ѿ зазнаю, що все въ кутку сидила: хто було захоче, той мене ѿ одглушуть. Маты вмерла,—я по сьомому году зосталась, а батько вмеръ—ще ранѣй того. Батько який бувъ робѣтнящый! и день и ничъ усе було робыть: хто-хто вставъ рано, а Иванъ уже вставъ, писень спивае, а рубанокъ тилькы дж-ж-ж, дж-ж-ж! а стружки якъ метели здѣймаються, а винъ и духу не переведе,—симъ и чахотку соби, кажуть, наживъ.

Ще оѣе я зазнаю—якъ я чымъ соби руку уризала, дакъ батько лакомъ примочувавъ. Теперъ що згляну на той шрамокъ, дакъ и ѿого згадаю,—царство ѿому небесне! А матиръ по тимъ згадую, що, було, и насъ дитей зъ собою забирае, якъ иде въ двиръ на роботу. И наймычка у насъ була хороша, а не повиряла на ѿи.

Пани дуже любила мого батька: було що-празныка своѣи паскы присылае розговлятысь; отъ, разъ прислалы,

винъ бувъ недужый,—зъ полу пиднявсь:—Розгсвляйтесь,—каже,—диты,—а самъ и вмеръ.

Маты въ холеру померла. Я недужа лежала на печи, а тутъ двѣ баби коло матери сидѣли. Одна ѣй каже:—Умерла Тетяна!—А я якъ закрыву! А друга каже:—Ни, ни, се вона заснула.—Усе мене дурылы.

Якъ умерла маты, якъ почалы насъ грабувати—усе нероблящый чортъ побравъ, усе пидъ себе пидгорнувъ. Теперъ уже моя хрещена маты мени розказувала—що добра усякого у насъ було!... Бильшъ усихъ забравъ сухоперный. Поясивъ однихъ було дванадцять, ище некрашенихъ; вовны, одежныны скільки, полотень: сама маты наткала. Скільки сынятокъ було, хустокъ, ряденъ—все повыволикалы, мене zostавылы безъ усього. Нашу хату оддалы кучерови; сухоперный прислужывся, бо зъ нымъ пылы ѣй гулялы.

Братъ маненькый, одъ грудей ще, вмеръ. Друга сестра, чотырьохъ годъ, у кучера жыла: вони зъ жинкою и ѣй згубылы, и нашу хату перевелы... Було въ ихъ трое дитей... Сестра моя мала, а вони на ѣй ѣй напынулы двохъ годъ хлопця гледить.

Разъ, ото, пышылы въ гости, а вона ѣйго ѣй забрала на пичъ да въ чымсь и не догледила. Прыйшла кучерыха до дому пидпывши, и якъ ухопыла мою сестру зъ печи—такъ вона ѣй покотылась на пиль, а зъ полу додолу: пысля сього вона скоро и вмерла...

Отъ же Господь ѣй, лыходѣйцы, сього ѣй не збачывъ: хочъ не скиренъ, та влурченъ... Разъ попрыходылы вони зъ весилля, обое укынувши. Той уклався спаты, а вона ще чогось пышла въ хыжу; вернулась, полызла на пичъ, а на печи у насъ було виконечко зъ кватыркою; вона на ѣйму поставыла каганецъ, та ѣй заснула. Каганецъ догоривъ, кпнотыкъ спавъ на викно, викно занялось, а дели выхопывся огонь изъ

кватирки и пишовъ, пишовъ чухратъ очеретъ кругомъ хаты! Повна хата дыму,—сплять воны! Тутъ ишли люди, почалы стукаться, насылу добудылысь. Москаль убиць у хату, зъ печи ѿ стягъ, дитей поколошкавъ; мале, що зъ ею на печи було, до половины пузыромъ знялося; двоухъ билишенькихъ за руки ведуть, ажъ одно хлоптя по шостому году й каже матери:—Постій, мамо! чобитокъ одынь забувсь,—и выпурснувъ изъ рукъ; за нымъ,—шукаты,—налапали въ дыму, чобитокъ у руци, а воно неживе.

Ото воля Божя! Се, може, за мою сестру такъ. Посли смерты батька й матери и воны, кажуть, руки погрилы коло нашего добра: гаманецъ знайшлы и шистьдесятъ карбованцивъ грошей, ише зверху й копієчка лежала (то вже имъ на подзвинне), та й затаили одъ насъ. Усе въ ихъ погорило, усе—и наша хата, до тла. *Хто чуже бере, того й Богъ побье...*

Якъ мій батько ту хату бувъ окукобывъ!—„Не мени,“—каже,—„буде,—такъ дитямъ моимъ“... Оклиниповавъ ѿ, грузомъ набывъ и обставывъ очеретомъ кругомъ, щобъ теплишь. А садъ якый хороший бувъ! винъ и невеличкий, да зеленый, пахучый: гарный вышнячокъ, дви яблуни таки веслыки надъ самими синьмы; груша, лыліасу тры кущи великихъ и розы кущъ. Соловей усе було тамъ свыще, бо воны такъ соби у кинци саду стоялы. Було, тыхенько пидійлешъ, а винъ, заплющывшысь, да якъ свыще! Маты насъ и одведе, щобъ не полохалы. Сажалка була,—калына кругомъ понавысала такъ ясно, якъ дивочи слёзы: то все батько понасажывавъ.

И теперь згадую, якъ було гуляешъ... наймычка полотна билить, а посли пидъ вышнякомъ сыдыть—поясы плетё. Оце було я гребинку визьму, привв'язу мычку та й соби пряду, а батько каже:—Моя дочко, моя панночко! я

одкуплю тебе, на волю выпущу; пряди мени на ятери—буду рыбу тоби ловыты.—Пиде рано-рано, язы позаставляе, духы позакрывае, вьюнивъ, карасивъ наловыть.

А маты каже:—Моя дочко, моя пряшечко! пряди на рушныкы, на хусткы: оснуемъ да вытчемо.

Батько й скрыню гарну на колесахъ зробывъ бувъ мени... Якъ бы давъ Богъ, щобъ винъ живъ бувъ, я бъ теперь ничымъ не журылась... *На жыто, мовлявъ, оралы, да й тречкы немав...*

Якъ ставъ уже кучеръ жыты въ нашій хати, садъ усохъ:—недоглядъ! воны його не садылы, дакъ имъ и не жалъ, а батько, було всяку гилечку переманае, сухе пообпылое, пообмазуе... По саду якъ пустылась курыча слипота, глуха кропыва, лопухъ; по грядкахъ свырипа, гирчыця,—такъ и заглухло все: пидешъ у садъ—такъ въ репъяхы и вберешся,—колючый зробывся, мовъ йижакъ... И людына така бувае, що до його й не доторънешся... Зъ двора й собаки наши позбигалы. Скоро й зовсимъ садъ вырубалы, бадылля тилькы стремило.

Тилькы въ хати въ ихъ такъ прехороше було! Божныкы ще такъ, якъ пры матери, byly... Дви скрыни стояло, а одна въ комори, моя—батькивська. Доливка було мажеться, лавкы хороши, чы лыпови, чы дубови шыроки... Усе зплывло!...

Коривъ у насъ тры було,—батько та маты запрацювалы,—полегкость ихъ душамъ! Коровы наши byly гарни,—мижъ усима пизнаешъ. Якъ теперъ бачу: лыса, руда й сыва; молока по багато давалы,—до ихъ и видьмы не ходылы. Нашъ дидъ умивъ ихъ замовляты,—тилькы треба було тры слови сказаты, якъ иты доиты; винъ мою й матиръ навчывъ. Було иде доиты, да й скаже ти тры слова. А пишылы наши коровы по рукахъ, зробылысь таки позахарчовувани, и мо-

лока стали мало даваты, бо вже й до ихъ стали ходыты видьмы...

Що вы думаете? якъ видьма на кого да росердыться, уже оддячыть. Вона хоть чымъ, хоть чымъ перевернется. У однієї жинкы стоявъ москаль,—отъ вона зъ имъ чогось и посварылась (а вона була видьма). Лигъ винъ спаты, вона й обернулась мухою: гуде та й гуде—не дае йому спаты; отъ винъ піймавъ її, та у пляшечку й зачынявъ. Устае чоловікъ тієї жинкы, лежыть вона и не дыше (у ихъ тилькы душа вылитае, а тулубъ ихъ застається). Чоловикъ такъ журыться, що вже свить, а вона не дыше. Отъ москаль и каже:—Колы вона запрысягне, що такъ робыты вже бильшъ не буде, то я її тоби й выпущу. — Отъ чоловікъ знавъ, що його жинка видьма, и запрысягся. Москаль тоди выпустывъ муху зъ пляшечкы, вона й загула; а жинку стали будыты, вона встала и зариклась.

А то одна видьма, непрырожденна, ходыть та й ходыть зъ того свиту до своихъ дитей; у її невестка була, сынъ жонатый, диткы вѣ ихъ були. Невистка, якъ лягае спать—оградыть, було, хрестомъ хату, пиль, дытыну (колыска коло полу у ногахъ высьть); отъ свекруха увочи якъ прыйде, то ногы топче-топче невестци: такъ її нудно, що дытына высьть у колыски, а доступыться не можна. Дакъ ихъ такъ свекруха занудыла ходячы, що воны й хату покынулы, и попови сказалы. Одкопалы яму,—видьма лежыть бокомъ, а краска зъ лыця якъ не прысне: кажутъ, якъ бы прыйшлы двѣ дочки та потерлы червоною суконкою, то бѣ засміялась.

Говорять, що видьмы й на Лысу гору злитаються змовляться, де що робыты. У насъ одна жинка хотила навчытись видьмуваты; отъ, и пишла до видьмы, а видьма й каже: — Прыходь до мене вѣ глупу ничъ, да вже жъ

учысь.—Добре,—каже. Прыходьць та жинка. Видьма выйшла на рундукъ та якъ свысне! де тая гадьна набралася: такъ сюды й лизе; а вона каже:—Визьмы й подай всяку гадьну... — Та вже й одказуе: — Все тобі, голубочко, оддамъ, тилькы пусты зъ душею—не хочу вчыться... То жъ видьмы встають зъ того свиту, а то й такъ мерци ходять. На русалчынъ велик-день дитей купатысь не пускають, бо русалкы залоскочуть. Насъ, було, и въ кинецъ саду не пускають, бо вони и въ саду гуляють, — уси голи... се все диты нехрещени; у гай хочъ не потыкайся: хочъ и велике, то залоскочуть.

III.

Оце жъ якъ я забазикалась! Не про се въ насъ ричъ була...

Забрали ото насъ у комнаты,—мени добре було. Може й того, що хто нового не выдавъ, то й встони радъ; зовсимъ не такой чортъ, якъ його малюють: тилькы разъ усього мене панъ за ухо стрепенувъ, що боса по морозу бигала. Нудьга тилькы була за отымы пъяльцями сидиты та вышываты: остогыдили вони мени... Довелось мени двичи и на вечорныхъ, и на досвиткахъ побуваты,—довелось и покохатысь,—да що зъ того? Скажы—лыхо, да й мовчы тихо. Така вже доля моя, що въ мене не загостюється щастя... А любо згадаты и мени викъ той недовгый дивочый...

Оце було якъ осинь, то вже дивчата й парубкы такъ и пропытують на сели, де яка вдова живе да хорошу хату простирну має, щобъ ии просыты у досвитчани матери,—да колы е у ии дочка, то ще имъ и лучше. Иводи й дивка стара буває досвитчаною матирью, отъ якъ котора сиротою .зо-

станеться, а хата йе; іи и обпрядуть и обсвятить,—такъ и пиджыве. Дивчата, що-вивтирка и що-четверга, то й прядуть досвитчаній матери по тры пасмы на двохаринныне мотовыло,—а литомъ помагають ій полоты, то одна, то друга, навпереминку.

Оце, було, що-вечора, якъ пора йты на вечорниці, и чувшъ, то дивчата, то парубки й крычать—ззывають, кого тамъ нема:—„Точокъ, точокъ, побравъ хтось дивочокъ!“—А дивчата кажуть: „парубочокъ“,—якъ довго з-вечора не сходяться. Оце и сходяться дивчата й парубки. Дивчата й несуть и муку, й яйця, сало, хлибъ (матирки дають),—а парубки вже горилку тильки.

Дивчата прядуть собі, а парубки—хто рукавыци плете, хто веретена робить, хто зъ свистилкою (хто зъ чымъ прыйшовъ); розказують, хто що бачывъ, що робывъ, що чувъ, або й спивають, и якъ розжартуються, то, якъ кому, то й мычки попаляють.

Разъ, такъ жартувавши, на вечорницяхъ дивку заплалакали. Жартували, жартували, а послаи й кажуть:—„Умры, Галю: мы по тоби голосытимемо.“—Та зъ смихомъ и лягла. Вони зложыли ій руки, у досвитчанои матери взяли намитку и покрыли іи, и стали уси дивчата докладаты:—„Галючко й голубонько, стрыце наша! на-що жъ ты насъ покынула? Якъ бы жъ мы знали, що ты на останній дорози, мы бъ тебе рядылы, мы бъ тоби годылы, мы бъ на тебе якъ на сонце гледили. Поглянь на насъ, ясочко наша, засвיתי своиы зорямы, ясныы очыма!...“—А парубки собі:—„Чого жъ ты, Ганночко, да такъ запышалася? устѣнокъ калыновыхъ своихъ да й не одкрыешъ, словонька тихого да й не промовышъ!“—Дали дивчата вже й годи,—стали іи будыты—не встае; вони іи зъ лавы волокты,—думка така, що дурить,—а у іи й духу нема! Боже-свите, якъ полякалыся!

тоди вже справи в голось ударылись... Да то давня ричь...

Славно буває по вечорницяхъ! Оце, в неділю, насиння, соняшнику понаносять дивчата, лузають,—гороху, симья нажарять. Изъ парубкивъ, хто ще недавно ставъ ходыты на вечорницы и на досвитки, той такъ самъ собі держыться коло порогу, або за столомъ; а хто вже такъ, що й покохався, той и насиння попросить, сяде коло тієї дивчыны, що любить,—розмовляє зъ нею, писень укупи спивають,—а тамъ уже й други и трети собі паруються. Дивчата у квиткахъ, такъ повбирани, а яка заручена, то квитки и по всякъ день не здймає; танцюють зъ парубками—тильки одляскы йдуть, а музыки—такъ кохъ и наскыдають грошей! Якъ выйдешъ, було, за ворота—тильки й чутно тра-та-тата-та-та,—весело такъ! музыка грає... зитхнешъ, та й пидешъ до комнатъ: неволя! не робота, а неволя... Скільки ти коркы та пидкивыкы настукають голову досвитчаній матери що-недили! Того тамъ, де дитей багато, не буває й вечорниць... Посли парубкы натаскають соломы повну хату, свитло потушыть, и зостаються зъ тымъ, хто кого любить, а одыноки парубкы—за шапкы та й додому; чы свить, чы зоря, вже й повставалы; парубкы соломѣ вынесуть, а дивчата по своихъ хатахъ на роботу, в помичъ матиркамъ.

Да не всякого й приймуть на вечорницѣ... Разъ у нашому сели бида скоилась. Одынъ багатый парубокъ, ще й сырота, та дивчыну пиддурывъ; и вона тожъ багатого роду, у ѣї ще тры сестры було й маты.—„Я каже, зъ тобою ожениюсь“. Звисно, якъ беруть—сто коней дають, а визьмуть—и одного не дають; такъ и винъ: не хоче браты за себе дивчыну (Йивгою звалы). Що вона попожурьмалась!... Вона зродыла сына, а винъ—чутка пишла, що на другому кутку залицяється. Йивга й каже:—„Ты станешъ зъ нею пидъ ви-

нець,—я прыйду зь дытыною, зипхну и сама на мисце стану.—А маты вь судь стала жалиться, такъ за безчесте вь його одибралы пару воливъ и пару коней,—да що зь того!... обиды тѣи не зженешъ, усе памѣть зостанеться. Йде Йивга селомъ,—иі страмлять матиркы; а парубкы його до себе не прыймають: винъ одъ вечорныць два годы одбытый бувъ. Ище ий не вся беда сымъ скинчылась: понесла баба до хреста дытыну, а пипъ пытае:—„Чы законне?—Ни, паноче.—А пипъ строгый бувъ,—якъ за се наказувавъ! „Ну, добре“,—каже да цильй пистъ вона и говила, все у куточку стояла, поклоны была... Не дытны жъ соромъ, а батькови: то якъ у його, зрадныка, очи не повыскакувалы одъ стыду й жалю!... Хо-роша чутка, кажуть, далеко чутна, а погана ще дальше. Та дивка, до котрой винъ прыватувався, прочула про се и не пишла за його, й хусткы одибрала. Отъ винъ думавъ, думавъ, да й зновъ до першой.

Ты вернысь (мовлявъ), жинко, ты до любви, ты й до
розмовы.

Ты й правдивая, ты й любимай!...

А вона йому:

Не вернусь, мужу, не вернусь, друже,

Бо знушався ты зь мене дуже...

Да рады дытны вже пишла,—людѣ умовылы.

Мени жъ такъ, якъ и ий, доли не було, да й не буде вже. Не було, кажуть, змалку то й до'станку. Пѣять литъ я послужыла вь комнатахъ. Паны кудысь повіялысь у чужи земли; мене одпустылы. Я й жыла у хрещенои матери,—да скоро выйшла зь комнатъ, мене заразъ и змовылы за хорошого чоловіка, за багатого одынця: йому ще й года не выйшлы женыться, а мени—висимнадцятий пишовъ. Отъ, зробылы заручыны; я подавала хусткы и перейшла до його матери жыть до винця, бо маекы у хрещенои матери byly

не велики. Жыла я въ ихъ, усе робыла и слухалась, якъ матирь ридну; доткыва вона була,—да що, думаю: мени зъ имъ жыты, а не зъ нею. Отъ выйшлы йому года, пора ладытысь намъ и къ весиллю, а вони тоди:—„Мы вже знайшлы соби крашу дивку“... Ото—ричъ!... Давай мене гнаты зъ хаты. Я—до його:—„Що се ты, Мыкыточку! Бога бійся! чы я въ тебе зъ лыця спала, чы бровы зносылсья, чы робыты забулася? Хай“, кажу, „твоя маты Бога не мае въ жывоти, а то й ты за сю ручъ тягнешъ?“... Шо жъ, яке дерево, таки й одросткы... Сылою воды не докопаешся... „Не по Божому“, кажу, „Мыкыточку, ты робышъ!“ Я не послідня була и не яка-небудъ; дарма, шо я вбога и худенька, якъ гычечка, а коло мене хлопцы купцемъ: знайшла бъ я соби й другого не згиршъ його! Я бъ имъ подякувала за хлибъ за-силъ, да ничого бъ не сказавшы, и геть зъ хаты, колы вы таки; хай вона имъ заллеться. Да шо жъ, колы моя лыха годына!... А маты його грозьбою наказувала:—„Глядитъ же мени, диты!...“ такъ шо, було, й цилуемось, захылывшысь за дзвери... а тутъ... Такой то невира! Покинувъ! И повинчавсь изъ другою, а я самохитъ пропала,—упустыла долю, зносыла свій соромъ, якъ батькившыну. Свить мени завъязавъ, заивъ мій викъ рожевий...

Батько хрещёный и на очи не пустывъ,—цилый годъ я чужи дворыща топтала, да вже якъ занедужала въ людяхъ, батько й маты прыйшлы й забрали мене зъ дытыною до себе.

Такъ то я й добываю свого молодого пидкошеного вику!... Може й дытына ся росте мени на великйи слёзы. Мене добри люде не цуралсья; я славы своей дивоцькою не зкаляла, а тилькы йому, зрадныкови, виры поняла... Охъ, жалю мій, жалю, жалю не по малу!...